

[२]

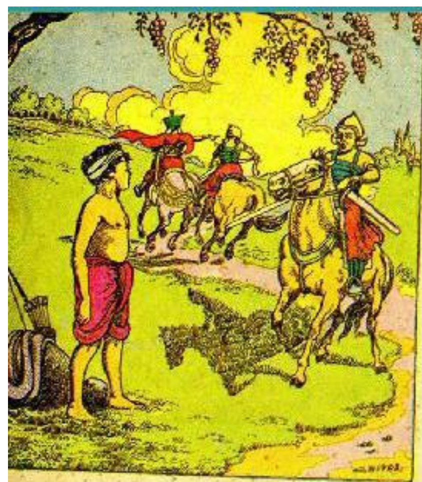
[ब्रह्मपुर गांवाच्या नजीकच्या रानांत लखू या नांवाचा एक गुराखी रहात असे. तो आपलीं गुरें चारायला घेऊन गेला असतां डोंगरापलीकडून एक विचित्र एकशिंगी घोडें आलें व गुरांबरोबर चरूं लागलें. त्याच वेळीं ब्रह्मपुराचा सेनापति तेथें आला. त्यानें तें विचित्र घोडें पाहून त्याला धरून घेऊन यायला आपल्या सैनिकांना पाठविलें. पुढें वाचा.]

सेनापतीच्या आज्ञेप्रमाणें एका सैनिकानें आपला घोडा, तें एकशिंगी घोडें हांकून आणण्याच्या हेतूनें त्याच्यावर सोडला. तें घोडें सेनापति होता त्या बाजूला येऊं लागलें.

सेनापतीनें दुरूनच त्या घोड्याचा विचित्र रंग व कपाळावरचें शिंग पाहिलें व म्हणाला— "हें तर एक विचित्र जनावर दिसतें आहे. असलें जनावर कोणी पाहिल्याचें मी कधीं ऐकलें नाहीं. हें नेऊन राजाला नजराणा म्हणून दिलें तर राजा खूष होऊन मोठें बक्षिस देईल."

नंतर त्यानें लखूकडे वळून विचारलें— "काय रे, कोठून आणलेंस रे हें चोरून ! राज्यांतल्या प्रत्येक वस्तूवर व प्राण्यावर राजाची मालकी असते, ही राजाची आज्ञा तुला माहीत नाहीं वाटतें !"

सेनापतीनें घमेंडखोरपणानें विचारलेला तो प्रश्न लखूला आवडला नाहीं. त्याला थोडा राग

पण आला. तरी त्यानें तो दाखविला नाहीं. म्हणाला—"मालक! मी चोरून नाहीं आणला हा घोडा. तोच डोंगरापलीकडून आपल्या पायानें चालत आला आणि माझ्या गुरांबरोबर चरत आहे. मला काय माहीत तो कोणाचा आहे हें! मी तुम्ही म्हणतां त्या राजाचें कधीं तोंड देखील पाहिलें नाहीं. कायदा म्हणाल तर आम्ही गुराखी! आम्हांला लिहितां वाचतां येत नाहीं. म्हणून राजानें काय आज्ञा काढली आहे ती आम्हांला काय कळणार!"

"तुला माहीतच नाहीं म्हणून मी या खेपेस माफ करतो!" असें सांगून त्यानें एका सैनिकाला आज्ञा केली कीं या घोड्याला बांधून राजधानींत घेऊन चला." असें सांगत एकशिंगी घोड्याकडे जाऊं लागला.

एका सैनिकानें दोरीचा फांस तयार केला व त्या शिंगी घोड्याच्या गळ्यांत बांधून दुसरें टोंक हातांत धरलें. नंतर तो सेनापतीकडे शिंगी घोड्याला घेऊन जाऊं लागला.

दुसऱ्या सैनिकानें लखूजवळ जाऊन त्याला दरडावून सांगितलें, हें पहा, एका महिन्यानें मी पुन्हां येईन. तोंपर्यंत तूं असलाच एक घोडा धरून तयार ठेवला नाहींस तर लक्षांत ठेव. माझ्याशीं गाठ आहे." असें सांगून तो देखील पहिल्या सैनिकाच्या पाठोपाठ निघाला.

सेनापतीचें व त्याच्या सैनिकांचें तें उर्मटपणाचें बोलणें व वागणें लखूला आवडलें नाहीं. त्यानें भात्यांतून एक बाण काढून धनुष्यावर ठेवला देखील. नंतर शत्रूवर का होईना भित्र्यासारखा पाठीमागून बाण सोडणें रास्त नाहीं असा विचार करून त्यानें हळूच तो बाण खालीं जमीनीवर सोडला.

सेनापति पुढें पुढें रानांतून जात होता व सैनिक पाठीमागून शिंगी घोड्याला घेऊन येत होते. सेनापति राज्यच जिंकून आलो आहों अशा ऐटींत चालला होता.

तो मनांतले मांडे खात चालला होता, मी हा घोडा राजाला नजराणा म्हणून भेट करीन. सांगेन, ह्या घोड्याला धरण्यासाठीं केवढें मोठें साहस दाखवावें लागलें. किती युक्त्या लढवाव्या लागल्या वगैरे वगैरे. राजा मला मोठं बक्षिस देईल व मोठी पदवी बहाल करील.

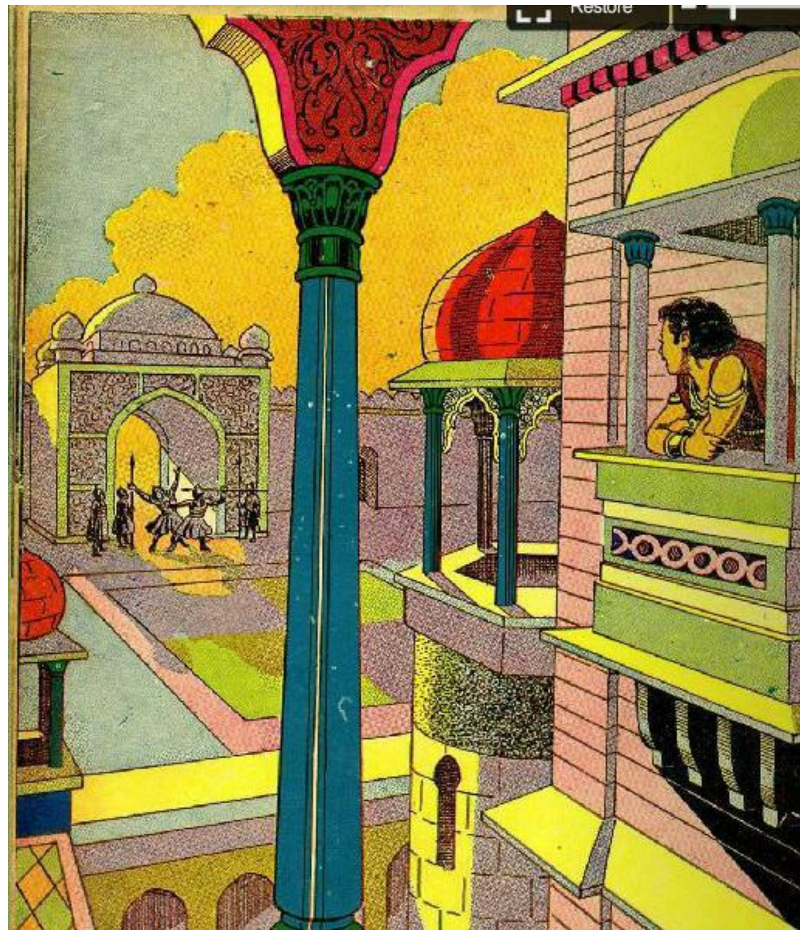
पण गांवांत कोणाला कळतां कामा नये कीं मी हा घोडा एका गुराख्याकडून बळकावून आणला आहे. म्हणून प्रथम तिघां सैनिकांना पण बजावून सांगितलें पाहिजे. नाहींतर सारा प्रयत्न फुकट जायचा.

असा विचार करून सैनिकांना तें सांगण्यासाठीं म्हणून तो मागें वळला. पण त्याला एकाएकीं एका सैनिकाचा आवाज ऐकूं आला—"सेनापति हा घोडा नसून कोणीतरी मायावी राक्षस दिसतो आहे. माझ्या घोड्याला शिंग मारून ठार केलें व मला देखील." म्हणत तो जमिनीवर आदळला. सेनापतीनें तें दृश्य पाहिलें. एक सैनिक आणि त्याचा घोडा रक्ताच्या डबक्यांत निश्चेष्ट पडला होता. दुसरा सैनिक घोडा घेऊन दुसऱ्या बाजूला आपला जीव वांचवायला पळाला. तिसरा प्राणांच्या पळत होता

तें दृश्य पाहून सेनापतीची गाळणच उडाली. तो पुढें येणार तोंच शिंगी घोड्यानें आपलें शिंग सेनापतीच्या घोड्याच्या पोटांत खुपसून त्याला वर आकाशांत उडविलें आणि सेनापति जमिनीवर आदळण्याच्या आंत त्याच्या बरगड्यांत आपलें शिंग खुपसून त्याला देखील जमिनीवर लोळविलें. दोघे बराच वेळ जमिनीवर तडफडत होते.

"वांचवा, वांचवा!" असें ओरडून एक सैनिक ब्रह्मपुराकडे धांवला. तो ओरडत होता—"राक्षस घोडा! राक्षस घोडा!"

तो रस्त्यावरून ओरडत चालला असतां लोकांना वाटलें, वेड लागलें असावें याला. तो राजवाड्याच्या फाटकापर्यंत आला तेव्हां पाहारेकऱ्यांनीं त्याला अडविलें. तो विनवण्या करूं लागला—"सोडा मला. आपल्या सेनापतींना त्या राक्षस घोड्यानें ठार केलें. दोघां सैनिकांना व त्यांच्या घोड्यांना पण ठार केलें. मी आलों आहे वर्दी द्यायला पळत !"

पाहारेकऱ्यांचा नायक धांवत दिवाणांकडे गेला व म्हणाला—"हा कोणीतरी वेडा दिसतो आहे. ओरडतो आहे कीं सेनापतींना कोणी राक्षस घोड्यानें शिंग मारून ठार केलें आहे."

"त्याला घेऊन या माझ्याकडे" असें सांगत मंत्री आपल्या खोलींत जाऊन बसला.

सैनिक दरवाज्यांत पोंचल्याबरोबर ओरडूं लागला—"वांचवा ! मंत्री ! घात झाला. आपले सेनापति व दोन सैनिक सर्वांना एका शिंगी घोड्यानें ठार केलें."

सेनापति शांतपणें म्हणाला—"घाबरूं नकोस. जें झालें तें सर्व शांतपणें सांग."

सैनिकाला थोडा धीर आला. रानांत त्यांना गुराख्याचा पोर कसा दिसला.

शिंगी घोडा पाहून त्याला धरून आणायला कसें सांगितलें. सैनिकानें फांस टाकून त्याला धरून आणल्यावर ते राजधानीकडे येत असतां वाटेंत त्या घोड्यानें प्रथम एका सैनिकाला व नंतर स्वतः सेनापतींना कसें ठार केलें व तें दृश्य पाहून एक सैनिक कोठें तरी पळून तरी गेला नाहींतर त्याला देखील शिंगी घोड्यानें ठार केलें असेल असें सांगून म्हणाला—"मी ही बातमी द्यायला त्या घोड्याचीं नजर चुकवून आलों आहें."

मंत्री कांहीं वेळ विचारांत पडला. नंतर

ठार केलें तेव्हां तूं काय गंमत पहात उभा राहिलास ! कीं भिऊन पळालास !"

"भीति म्हणतां ! हा जीव वरचा वर आणि खालचा खालीं राहून गेला. एका सैनिकाला ठार करून सेनापतींवर तो घोडा धांवल्या-बरोबर मी मागें वळून पाहिलें नाहीं आणि राजधानीकडे पळत आलों." सैनिक म्हणाला.

"म्हणजे तूं स्वतःच्या डोळ्यांनीं सेना-पतींना किंवा त्या सैनिकाला मरतांना पाहिलें नाहींस म्हणावयाचें !" मंत्र्यानें विचारलें.

"मालक ! डोळ्यांनीं नाहीं पाहिलें. पण माझे कान उघडे होते. सेनापतींचा आवाज मी ऐकला—"मेलों; वांचवा, धांवा !" सैनिक म्हणाला.

सैनिकाचें तें उत्तर ऐकून मंत्री हंसूं लागला. म्हणाला—"तें ऐकल्याबरोबर तूं धांवलास, पण सेनापतींच्या मदतीला नाहीं; स्वतःचा जीव वांचवायला ! तूं पिऊन आलेला दिसतो आहेस, नाहीं तर कांहीं तरी रानटी फळ खालें असशील. कारण शिंग असलेला घोडा आम्ही कधीं ऐकला नाहीं. गुराख्याच्या पोराला धरून आणायला मी पाठवतों सैनिकांना. झालें काय हें तरी कळलें पाहिजे." सैनिक मुजरा करून बाजूला उभा राहिला. रानांतलें तें दृश्य आठवून त्याच्या अंगावर शहारे उभे रहात होते. सैनिकांना तेथें वाट दाखवायला जावें लागणार याचा विचार करून तर तो जास्तच घाबरला. मंत्र्यानें आज्ञा केली तर त्याला जावेंच लागणार.

मंत्र्यानें नायकाला बोलावून सेनापति व दोन सैनिक कोठें गेले आहेत हें पाहून येण्यासाठीं सैन्याची एक तुकडी पाठ-विण्यांत यावी, अशी आज्ञा केली.

गांवांत ती बातमी पसरली. सेनापति कसा मेला यावर लोकांनीं कपोल कल्पित बातम्या सांगायला सुरवात केली. रस्त्यावरून तो सैनिक ओरडत गेला होता, व तें सर्वांनीं ऐकलें होतें. एक विचित्र घोडा आहे व त्याच्या कपाळावर शिंग आहे, हें देखील लोक सांगूं लागले. कांहीं लोक म्हणाले—"त्याला पंख आहेत, म्हणे." आणखी एक जण म्हणाला—"तो घोडा सेनापतींना उचलून घेऊन आकाशांत उडाला व अदृश्य झाला."

गांवांत महादू नित्याप्रमाणें दूध घेऊन गेला तेव्हां त्याच्या कानावर या सर्व बातम्या येऊन आदळूं लागल्या. त्याला त्याच्या मुलानें त्या दिवशीं पहाटे जें कांहीं सांगितलें होतें तें सर्व आठवलें. त्या क्रूर घोड्यानें स्वतः सेनापतींच्या चिंधड्या उडवल्या आहेत तर माझ्या मुलाच्या जिवाला तर कांहीं अपाय झाला नसेल ना ! या गोष्टीचा विचार करून तो मनांतल्या मनांत फार घाबरून गेला. तो सरळ रानांत आपल्या झोंपडीकडे मुलाची काळजी करीत धांवला.

किल्ल्याच्या दरवाज्यावर त्याला आणखी एक विचित्र गोष्ट ऐकायला मिळाली. लोक म्हणत होते—"शत्रूकडचा कोणी मनुष्य वेष पालटून गुराख्यासारखा रानांत येऊन रहात

आहे व त्यानेंच सेनापती व दोघां सैनिकांना ठार केलें आहे. त्याला धरून आणण्यासाठीं मंत्री कांहीं शिपायांना पाठवीत आहे. ते रानांत जाण्यासाठीं निघाले आहेत कीं निघणार आहेत.

तें ऐकून म्हाताऱ्या महादूला वाटलें कीं मुलाला धरून आणण्यासाठींच शिपाई जात आहेत. त्यानें त्या घोड्याला आतांपर्यंत ठार केलें नसल्यास शिपाई मुलाला धरून आणतील व तुरुंगांत टाकतील. मला वेळींच जागेवर जाऊन मुलाला सावध केलें पाहिजे.

तो धांवतच रानांत गेला व झोंपडीजवळ पोंचला. पण तेथें कोणी नव्हतें. त्याचा मुलगा पण नव्हता.

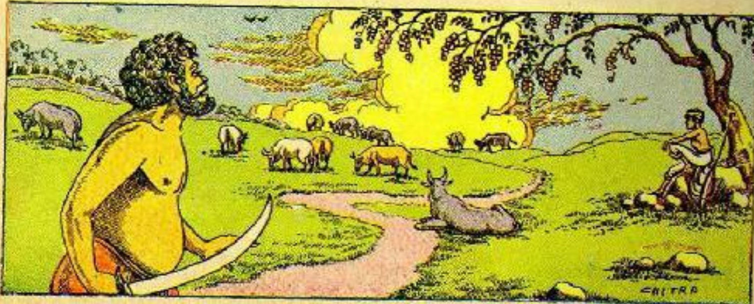
त्यानें विचार केला, कसा प्रसंग येतो कोणास ठाऊक? त्यानें खुंटीवरून तलवार काढून घेतली आणि त्याचा मुलगा गुरें चरायला घेऊन जात असे त्या वाटेनें निघाला. ती तलवार त्याच्या बापाच्या वेळेपासून त्याच्या घरांत होती.

मुलाला ठरल्या जागीं बसलेला पाहून महादूच्या जिवांत जीव आला. तो धांवतच मुलाजवळ गेला व त्याला प्रेमानें कुरवाळून त्याच्याकडे पाहूं लागला. लखूला बापाचें तें विचित्र वागणें पाहून आश्चर्य वाटलें. पण रानांत घडलेली गोष्ट बापाच्या कानावर गेली असावी असा विचार करून तो कांहीं बोलला नाहीं.

महादू म्हणाला—"तुझी भेट होते कीं नाहीं या काळजींत मी येथवर आलों आहे. गांवांत अफवांवर अफवा ऐकल्या. झालें काय कळूं तर दे!"

बापाला घाबरलेला पाहून व त्याच्या हातांत तलवार पाहून लखूला आश्चर्य वाटलें. गांवांत कसल्या अफवा बापानें ऐकल्या असतील, लखूला कळलें नाहीं. त्यानें शांतपणें बापाला विचारलें—"बाबा! काय ऐकलेंत तुम्ही? आणि ही तलवार कशाला घेऊन आलांत?"

"ब्रह्मपुराच्या सेनापतीला रानांत एका विचित्र जनावरानें ठार केलें आहे, म्हणे! ही एक अफवा आहे. आणखी कांहीं लोक असेंहि म्हणाले कीं शत्रूचा कोणी हेर गुराख्याचा वेष करून रानांत येऊन राहिला आहे व त्यानेंच सेनापतीची कत्तल केली!" बाप घाबरून म्हणाला. [पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

भुतांनीं लावलेलें लग्न

[२]

भुतानें हसनला कायरोच्या राजवाड्याच्या उद्यानांत एका चौथऱ्यावर आणून ठेवलें. गार वारा लागल्यामुळें त्याची झोंप मोडली. पण तो त्याच्या बापाच्या कबरीवर नव्हता, एका उद्यानांत होता. त्याला तें सर्व स्वप्नासारखें वाटलें. आपण बसऱ्याला आहों कीं आणखी कोठें हें देखील त्याला कळलें नाहीं. तो क्षणभर घाबरून गेला. समोर एक वयस्क मनुष्य चालत येत असलेला दिसला. त्याचें रूप पाहून हसन जास्तच घाबरला व तो ओरडणार इतक्यांत तो मनुष्य म्हणाला—

"मी एक भूत आहें. पण मी तुझा हितैषी आहें. तुझ्या रूपाला साजेल अशा एका रूपवतीशीं तुझें लग्न लावून देण्यासाठीं मी तुला या कायरो नगरीं घेऊन आलों आहें. मी सांगेन तसें करशील तर त्यांत तुझें हित आहे. तूं स्नानागारांत जा. तेथें तुला एक कुबडा दिसेल त्याच्याबरोबर पुष्कळ गाणारे व नाचणारे आहेत. त्यांच्या हातांत जशी मेणबत्ती आहे तशीच तूं देखील एक पेटवून हातांत घे. ही घे मेणबत्ती. एका तरुणीशीं त्या म्हाताऱ्या कुबड्याचें लग्न ठरलें आहे. हा कुबडा नवरदेव वधूच्या घरीं निघाला कीं तूं देखील या नाचणाऱ्या व गाणाऱ्यांबरोबर जा. हे लोक वांकून नवरदेवाला सलाम करतील तेव्हां त्यांच्यासमोर या पिशवींतल्या मोहरा फेंकीत जा. ही घे मोहरांची पिशवी. या पिशवींतल्या मोहरा कधीं संपणार नाहींत; तूं किती वाटल्यास तरी चालेल. अशा तऱ्हेनें त्या गर्दींतल्या

सौ. रमाबाई देसाई

लोकांना तुला स्वतःकडे वळवून घेतां येईल. लक्ष घरीं तूं इतर लोकांबरोबर जा."

असें सांगून भूत निघून गेलें. हसनला कांहींच कळलें नाहीं. काय करावें हें देखील सुचलें नाहीं. शेवटीं त्यानें भुतानें सांगितल्याप्रमाणें करण्याचें ठरविलें. मेणबत्ती घेऊन तो स्नानागारांत गेला. तेथें त्याला लोकांची गर्दी दिसली. सर्वांच्या हातांत एकेक मेडबत्ती होती.

कुबडे नवरदेव स्नानागारांतून बाहेर निघाले. तेव्हां नाचणाऱ्या गाणाऱ्यांसह

त्या कुबड्याजवळ येऊन चालूं लागला. त्या गर्दींतील प्रत्येक माणसाचें लक्ष त्याच्याकडेच होतें. हसनचें रूप पाहून सर्व चकित झाले. त्यांत कुबड्याजवळ तो उभा होता. म्हणून तें जास्त वठून दिसत होतें. याशिवाय त्याचा पोशाख नवरदेवांच्या कपड्यापेक्षां जास्त मूल्यवान होता.

मिरवणूक चालू असतां नवरदेवाला सलाम करण्यासाठीं कोणी लवून सलाम केला कीं हसन दोन दोन चार चार मोहरा त्यांना देऊं लागला. भुतानें सांगितल्याप्रमाणें त्याची पिशवी रिकामी होतांच नव्हती. त्यानें पुष्कळ सोनें काढलें, पण पिशवी जशीच्या तशी भरलेली.

मिरवणूक वधूच्या घरीं पोंचली. तोंपर्यंत हसननें इतक्या मोहरा वाटल्या कीं त्याच्या सौंदर्याबरोबर त्याच्या श्रीमंतीचें कौतुक प्रत्येकजण आपल्या मनांत करूं लागला. दरवाज्यांत जे नोकर उभे होते त्यांनीं नवरदेवाला व स्त्रियांनाच आंत प्रवेश दिला. इतरांना बाहेर रहावें लागलें.

परंतु नर्तकींनीं व गाणारींनीं हट्ट केला कीं हसनला देखील आंत सोडावें. त्यांनीं

नाहीं तर आम्ही देखील आंत येणार नाहीं. त्यांनीं हसनला ओढूनच आंत नेलें.

आंत बायकांची गर्दी होती. वधूनें नवरदेवाबरोबर एका अनोळखी तरुणाला आंत येतांना पाहिलें. पण तो कोण व तेथें कां आला आहे हें तिला कळलें नाहीं.

करमणुकीचा कार्यक्रम संपल्यावर बायका वधूला एकटी नवरदेवाजवळ सोडून निघून गेल्या. त्या दालनांत म्हाताऱ्या कुबड्याबरोबर फक्त हसन व वधू होती.

कुबडा हसनला म्हणाला—"तूं सुद्धां जा. इथें कशाला उभा आहेस ?"

तें ऐकून हसन उठून बाहेर जाऊं लागला. पण दरवाज्यांत त्याला भूत दिसलें. त्यानें त्याला खुणावलें—"इकडे नाहीं तिकडे जा !" वधू बसली होती तिकडे बोट दाखवलें. नंतर तो कुबड्याला उचलून घेऊन गेला.

वधू पाठ फिरवून बसली असल्या कारणानें तिला तें कांहींच कळलें नाहीं.

भुताला पाहून कुबडा बेशुद्ध झाला होता. त्याला शुद्ध आली, तेव्हां तो एका अंधार कोठडींत पडून असल्याचें त्याला कळलें. त्यानें बाहेर येण्याचा पुष्कळ प्रयत्न केला

भुतानें सांगितल्याप्रमाणें हसन वधू बसली होती तिकडे भीतभीत गेला. पण त्याचें पाऊल पुढें पडेना. पुन्हां भुतानें येऊन त्याला खुणावलें, तेव्हां तो वधूच्या मागें जाऊन उभा राहिला. भुतानें त्याला कानांत सांगितलें कीं तूं सांग कीं खरा वर तूंच आहेस. वधूची परीक्षा घेण्यासाठींच तिच्या वडिलांनीं हें सर्व नाटक रचलें होतें. तिचा तुझ्या बोलण्यावर विश्वास बसेल.

वधू डोकें खालीं करून एका कोपऱ्यांत बसली होती. हसन जवळ आल्याची चाहूल

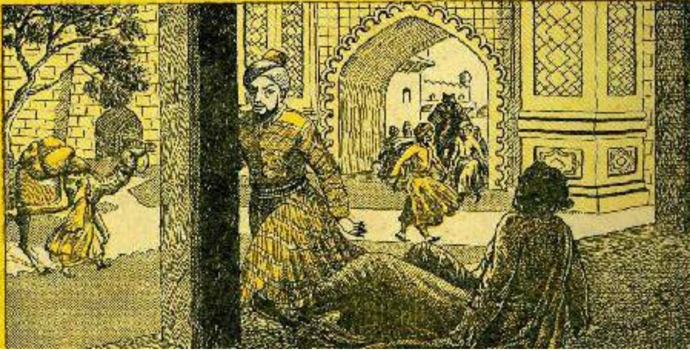

करून बसली. नंतर धीर करून तिनें म्हटलें– "निघून जा, येऊं नको इकडे. तुला पाहिल्यावर मला ओकारीच आली."

"मी इतका का कुरूप आहें?" हसननें विचारलें.

आवाजांत गोडी होती व तो अनोळखी पण होता. घोगऱ्या आवाजाची तिला कल्पना होती. पण तो गोड आवाज ऐकून ती चकित झाली. तिनें वळून पाहिलें. "कोण तुम्ही? तो कुरूप कुबडा कोठें आहे? त्याच्याशींच तर माझें लग्न झालें आहे!"

"तें सर्व नाटक होतें. तुझ्या वडिलांनींच तुझी परीक्षा घेऊन पाहिली!" हसन म्हणाला.

हसन म्हणाला तें सर्व सित्तलला खरें वाटलें. ती मनांतल्या मनांत वडिलांवर किती रागावली होती व आपल्या भाग्याला दोष देत होती. पण आतां वडिलांविषयीं तिच्या मनांत आदर वाढला. ती रात्र हसननें सित्तल बरोबरच घालवली. उजाडण्यापूर्वी भुतानें हसनला झोपेंतच पलंगावरून उचललें व बसऱ्याला निघाला. पण बसऱ्याला पोंचण्यापूर्वीच छान उजाडलें म्हणून त्यानें हसनला डेमास्कस येथेंच सोडलें आणि तें निघून गेलें.

"हसन उठला तेव्हां तो पलंग व सित्तल कोणीच नव्हतें. तो राजवाडापण नव्हता. तो कोठेंतरी परक्या अनोळखी गांवच्या धर्मशाळेंत होता. तें गांव कायरो किंवा बसरा नाहीं हें त्यानें ओळखलें.

हसनला एक परदेशी समजून लोक त्याला पहायला धर्मशाळेसमोर जमा झाले व हसनला तऱ्हेतऱ्हेचे प्रश्न विचारूं लागले. त्याच्या अंगावरच्या कपड्यांवरून तो प्रवास करून आला असावा असें दिसत नव्हतें.

"ह्या गांवाचें नांव काय?" त्यानें लोकांना विचारलें.

"अरे आमच्या सुंदर देशाचें व गांवाचें नांव देखील तुला माहीत नाहीं तर! मग आलास तरी कसा येथें? आमच्या गांवाचें नांव डेमास्कस आहे."

"म्हणजे मी सीरियाच्या राजधानींत आहें. तर! रात्रभर कायरो गांवांत होतों आणि उजाडतांच डेमास्कसला कसा काय पोंचलों?" त्यानें चकित होऊन विचारलें.

लोकांनीं त्याला विचारलें–"तर मग तुम्ही कायरोचे राहणारे आहां तर?"

"छे छे! मी बसऱ्याचा राहणारा आहें. काल रात्रीं काळोख पडल्यावर बसऱ्याला

झोंपलों, पण उठलों कायरोला. काल रात्रीं कायरोला झोंपलों आणि उठतों आहे डेमास्कसला. ही सर्व भुताटकी आहे!" हसन स्वतःशीं बडबडत होता.

त्याची ती बडबड ऐकून लोकांना वाटलें कीं स्वारीचें डोकें ठिकाणावर दिसत नाहीं. नाहींतर रात्रीं खूप झिंगून तरी आली असेल.

हसनला त्याच्या गाठोड्याची आठवण झाली. त्याचे कपडे, ती मोहरांची पिशवी आणि पगडी कांहींच जागेवर नव्हतें आणि त्याला त्या वस्तू मिळणार तरी कशा? कारण त्या तर कायरोला सित्तलच्या पलंगावर राहून गेल्या होत्या.

आतां मात्र तो वेडा असल्याची शंका कोणाला उरली नाहीं. तो निघाल्यावर लोक त्याच्या पाठोपाठ त्याची थट्टा करीत चालूं लागले. हसन पळूं लागल्यावर लोक पण त्याच्या पाठोपाठ पळूं लागले. शेवटीं कंटाळून तो एका मिठाईवाल्याच्या दुकानांत शिरला व तेथें जाऊन बसला.

तें दुकान अब्दुल्ला नांवाच्या एका मिठाई-वाल्याचें होतें. त्याला हसनची स्थिति पाहून दया आली. त्यानें त्याच्याशीं सहानुभूतिपूर्वक बोलून त्याच्या मनांतून सर्व काढून घेतलें व म्हणाला—"बाळ! तुझ्या प्रत्येक शब्दावर माझा विश्वास बसला आहे. पण ह्यांतला एक शब्ददेखील दुसऱ्या कोणाजवळ बोलूं नकोस. कारण लोक तुझी थट्टा उडवितील. मला मूळबाळ कांहीं नाहीं. तुला आईवडील नाहींत. आपण दोघे पिता पुत्रासारखे या घरांत राहूं. हें दुकान आतां तुझें आहे असें समज!"

हसनचा कंठ गहिंवरून आला. त्यानें अब्दुल्लाचे आभार मानले व त्याच्याबरोबर राहण्याचें कबूल केलें.

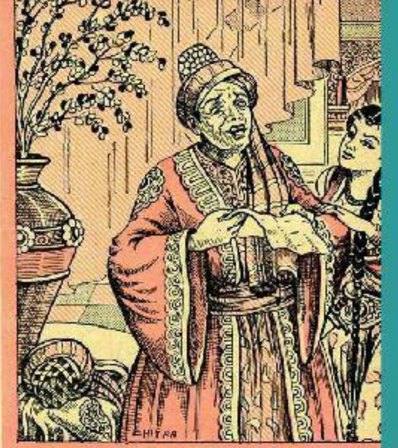
अब्दुल्ला बाजारांत जाऊन हसनसाठीं चांगले कपडे घेऊन आला व काजीला बोलावून हसनला दत्तक घेतलें.

* * *

सित्तल सकाळीं उठून पाहते तर पलंगावर ती एकटीच. हसन केव्हां निघून गेला हें तिला कळलें नाहीं. तिनें बराच वेळ वाट पाहिली. तो कोठें बाहेर गेला असला तर येईल असें तिला वाटलें. पण तो बराच वेळ न आलेला पाहून तिला काळजी वाटूं लागली.

तेवढ्यांत शम्स आपल्या मुलीच्या समाचारास आला. आपण स्वतःच्या हातांनीं मुलीला विहिरींत ढकललें असें त्याला वाटत होतें. तो मुलीची समजूत घालण्यासाठीं आला. पण येऊन पाहिलें तर सित्तलच्या चेहऱ्यावर त्याला दुःखाची रेषा दिसली नाहीं. त्याला तें सर्व खरेंच वाटेना. त्यानें विचारलें—"बाळ सित्तल! माझ्या मनाविरुद्ध हें लग्न झालें. पण तुला हें सर्व कसें काय पसंत पडलें?"

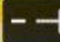
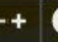
"कां बाबा? त्यांत तुम्ही गैर तें काय केलेंत?" तिनें उलट चकित होऊन शम्सलाच प्रश्न केला.

"म्हणजे तो कुबडा आवडला तुला?" शम्सनें विचारलें.

मुलगी स्मित करून म्हणाली—"बाबा, कशाला थट्टा करतां माझी. तुम्ही हें सर्व नाटक थट्टेखातर केलें होतें हें मला कळलें नाहीं म्हणतां?"

सित्तल काय म्हणत आहे, शम्सला कळलें नाहीं. म्हणून त्यानें जास्त चवकशी केली. तेव्हां त्याला कळलें कीं, कुबड्याऐवजीं कोणी तरी सुंदर तरुण त्याचा जावई झाला आहे. कुबड्याची पण चवकशी झाली तेव्हां तो एका अंधारकोठडींत आढळला.

शम्सनें त्याला विचारलें–"कोठें होतास रे रात्रभर भटकत? तुझें लग्न मी माझ्या मुलीशीं करून दिलें तें एवढ्यासाठींच का?"

तुमच्या लेकीशीं माझ्या लग्नाचें नुसतें नाटक झालें आणि मला उचलून त्या अंधार कोठडींत नेऊन टाकलेंत! आणि आतां वर विचारतां रात्रभर कोठें होतास? तुम्हांला व तुमच्या लेकीला सलाम!" असें म्हणत कुबडा निघून गेला.

शम्सनें विचार केला, सुलतानाच्या मनांत एक करायचें होतें पण त्या परवरदिगार अल्लाच्या मनांत कांहीं दुसरेंच होतें. त्यानें पुन्हां येऊन आपल्या मुलीला विचारलें– "तर मग तो तरुण कोठें आहे? त्याचें नांव गांव कांहीं सांगशील कीं नाहीं?"

"ते परत आल्यावर त्यांनाच विचारून घ्या!" सित्तल म्हणाली. नंतर तिनें हसनचा पोशाख, पगडी, मोहरांची थैली वगैरे सामान आपल्या बापाला दाखविलें.

कित्येक दिवस आपल्या जावयाची वाट पाहिल्यावर शम्सनें जावयाचे कपडे तपासून पाहिले, कदाचित कांहीं कागद पत्र सांपडेल व त्यावरून पत्ता लागेल. तसें झालेंहि. हसनच्या पगडींत त्याला एक चिठ्ठी सांपडली.

ती वाचून त्याला अल्लाच्या कृपेची कल्पना आली. त्याचा जावई कोणी परका नसून नूरचा मुलगाच आहे हें कळल्यावर त्यानें दहा वेळ अल्लाला सलाम केला. दोघां मित्रांची इच्छा अल्लाच्या मेहरबानीनें नकळत पूर्ण झाली.

परंतु नूरचा मुलगा हसन कोठें आहे हें कळलें नाहीं. कालक्रमानें सित्तलला नऊ महिन्यांनीं एक मुलगा झाला. तो आपल्या आईबापांसारखाच सुंदर निघाला. त्याचा जन्म विचित्र परिस्थितींत झाल्यामुळें त्याचें नांव अजीब असें ठेवण्यांत आलें.

सात वर्षांचा झाल्यावर अजीब शाळेंत जाऊं लागला. वजिराचा नातू म्हणून लाडावलेला. मुलांना मारहाण करून त्रास देई. शेवटीं मुलांनीं मौलवीसाहेबांकडे तक्रार केली. मौलवीसाहेब म्हणाले–"मी सांगतों, तसें करा. तुमच्यापैकीं एक जणानें सांगावें कीं चला आपण एक गमतीदार खेळ खेळूं या. पण या खेळांत सामील होण्यापूर्वी प्रत्येकाला आपल्या आईचें किंवा बापाचें नांव सांगावें लागेल. जो सांगणार नाहीं त्याला खेळायला येणार नाहीं."

दुसऱ्या दिवशीं मुलांनीं तसेंच केलें. आपापल्या आईबापांचें नांव सांगितलें.

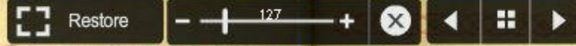

अजीबची पाळी आली तेव्हां तो म्हणाला–"माझ्या आईचें नांव आहे सिताल हसन व बाबांचें नांव आहे शम्स उल दीन वजीर !"

"वजीर तुझ्या आजोबांचें नांव आहे. बाबांचें नांव सांग." एक मुलगा म्हणाला.

दुसरा म्हणाला–"ह्याला आपल्या बापाचें नांव देखील माहीत नाहीं तर !" सर्व मुलें अजीबच्या चारी बाजूला घोळका करून खदखदां हंसूं लागलीं.

अजीब रडत रडत घरीं गेला व आईला जाऊन घडलेलें वृत्त सांगितलें. तिनें मुलाची समजूत घातली. पण स्वतःची समजूत घालणें तिला अशक्य वाटलें. आपल्या पतीची आठवण काढून ती रडूं लागली.

आईला रडत असलेली पाहून अजीब देखील रडूं लागला. मायलेक दोघं रडत असतां शम्स तेथें आला. त्याला सर्व कळलें. त्याला देखील वाईट वाटलें.

तोंपर्यंत लहरी सुलतानाचा राग नाहींसा झाला होता. शम्स सुलतानाकडे गेला व जावयाच्या शोधार्थ जाण्याची परवानगी मागितली. सुलतानानें स्वतः जाण्याऐवजीं राज्याच्या अधिकाऱ्याकरवीं शोध काढण्यास सांगितलें. पण त्यानें फार आग्रह केल्यावर सुलतानानें त्याला परवानगी दिली.

शम्सनें प्रवासाची तयारी केली. तो बसऱ्याच्या वाटेनें मुलीला व नातवाला बरोबर घेऊन निघाला. कित्येक दिवस प्रवास केल्यावर ते डेमास्कसच्या वेशीवर पोंचले. नगराबाहेर तंबू टाकून त्यांनीं दोन दिवस मुक्काम करण्याचें ठरविलें.

डेमास्कस एक सुंदर नगर होतें. म्हणून नगर पाहण्यासाठीं शम्सबरोबर आलेले लोक निघून गेले. अजीब देखील आपल्या नोकरा-बरोबर गांव पाहण्यास निघाला. ते दोघे फिरत फिरत हसनच्या दुकानासमोर आले. हसनच आतां मालक होता. म्हाताऱ्या अब्दुल्लानें त्याला दत्तक घेतल्यानंतर दुकानाचें सर्व काम त्याच्या अंगावर टाकलें. म्हातारा वारल्यावर त्याचा वारस म्हणून दुकान हसनलाच मिळालें.

अजीबला पाहिल्याबरोबर हसनला नकळत त्याच्या विषयीं एक तऱ्हेचा ओढा वाटला. तो जवळ गेला व त्याला प्रेमानें कुरवाळून म्हणाला–"कोण रे बाळ तूं ! ये आंत ये, बस. मी केलेली मिठाई तर पहा. तुला फार आवडेल."

अजीबला देखील हसनला पाहिल्या-बरोबर एक तऱ्हेचा ओढा वाटला. तो आपल्या नोकराला म्हणाला–"तो पहा किती प्रेमानें बोलावीत आहे. चल आंत."

सैयद म्हणाला–"छे छे ! तुमच्यासारख्या श्रीमंतांनीं असल्या दुकानांत जायचें नसतें. मालकांना कळलें तर मालक रागावतील."

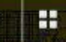
"बाळ, मी गरीब आहें हा माझा अपराध आहे का ? श्रीमंत किंवा गरीब हा भेद प्रेम ओळखत नाहीं. ये आंत ये." हसननें जास्तच आग्रह केला.

हसन दोघांना दुकानांत बोलावून घेऊन गेला. त्यानें दोन ताटल्यांत स्वादिष्ट मिठाई

आणून ठेवली. बदामाचा शिरा व डाळिंबाचा मुरब्बा चाखल्यावर अजीबला फार आनंद वाटला.

शिरा खात असतांना हसननें अजीबला विचारलें–"तूं कोण ? कोणाचा मुलगा" वगैरे. पण अजीबनें डोळ्यांतून टिपें काढीत उत्तर दिलें–"मी आपल्या वडिलांचा शोध काढण्यासाठींच निघालों आहें. माझे आजोबा पण माझ्या वडिलांचा शोध काढायला निघाले आहेत." इतकें सर्व बोलणें चालू असतां हसनला सुचलें नाहीं कीं त्याच्या शोधार्थंच ते सर्व निघाले आहेत.

शिरा व मुरब्बा दोन्ही इतके स्वादिष्ट होते कीं अजीब व सैयद दोघांनीं आणखी मागून घेतला. उशीर झाला होता म्हणून दोघे आपल्या पडावाच्या जागीं घाईघाईनें निघाले.

अजीब निघून गेल्यावर हसनला चुकल्या चुकल्यासारखें वाटूं लागलें. त्या मुलाला पाहिल्यापासून त्याच्या मनाला चुटपुट वाटूं लागली होती. लोहचुंबकासारखा तो मुलगा हसनला जणुं कांहीं आपल्याकडे ओढीत होता. त्यानें दुकान बंद केलें व अजीबच्या मागून धांवूं लागला.

सैयदनें मागें वळून पाहिलें. दुकानदार धांवत येत असलेला पाहून त्याला भीति वाटली. म्हणाला–"तो पहा, दुकानदार आपल्या पाठीमागून येत आहे. तो तुमच्या आजोबांना जाऊन भेटला तर त्यांना सर्व कळेल व मला शिव्या खाव्या लागतील." उगाच त्याला भिण्याचें एवढें कारण काय? आपण आपल्या वाटेनें चालत आहों तो आपल्या वाटेनें चालेल. त्यांत एवढें भिण्याचें कारण काय? तो आंत पडावांत शिरला तर जें कांहीं करावयाचें तें करूं."

परंतु हसन नगराबाहेर देखील दोघांचा पाठलाग करीत येत आहे असें दोघांना वाटलें. तो पडावांत देखील शिरला तर वजिरांना सर्व कांहीं कळेल व ते रागावतील या भीतीनें सैयदनें एक दगड उचलला व तो हसनला मारला. तो नेमका त्याच्या कपाळाला लागला व तो घेरी येऊन जमिनीवर पडला. त्याचें सर्व तोंड रक्त बंबाळ झालें होतें.

कांहीं वेळानें हसनला शुद्ध आली. त्यानें आपल्या पगडीची एक चिंधी फाडून ती कपाळाला बांधली. त्या मुलाच्या पाठीमागें जाण्यांत आपलीच चूक होती असें मनाचें समाधान करून तो दुकानाकडे परत आला.

[पुढील अंकीं संपूर्ण]

आण्याचें भांडवल

एका गांवीं लखू एका इनामदाराकडे कामाला लागला. तो इनामदारांच्या गोठ्याजवळ एक झोंपडी बांधून रहात असे. त्याच्या संसारांत तो, त्याची बायको व तीन मुलें होतीं. जमीनदार जो पगार देई त्या मिळकतीवर कष्टानें त्याच्या सर्व कुटुंबाचा उदर निर्वाह होई.

एकदां रात्रीं लखूला त्याची बायको म्हणाली–"या इनामदाराच्या घरीं कित्येक वर्षें आपण राबलों. पण स्वतःचें पोट भरत नाहीं व या पाटीभर पोरांचें कसें व्हायचें पुढें? आपल्या भाग्यांत आयुष्यभर ही गरीबीच लिहिली आहे का?"

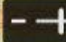
लखू म्हणाला–"व्यापार करून पाहिजे तितका पैसा मिळवतां येईल. पण व्यापार करायला भांडवलच कोठें आहे आपल्याकडे? मला मूर्ख अडाणी समजूं नकोस. फक्त एका आण्याचें भांडवल जरी मिळालें तरी तें पुरेल हजार हजार रुपये मिळवायला. पण तो एक आणा कोठें आहे आपल्याजवळ?"

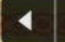
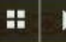
नवरा-बायकोचें तें बोलणें भिंती पाठीमागून इनामदार ऐकत होते. पाहूं या तर एका आण्याच्या भांडवलावर लखू हजार हजार रुपये कसे मिळवितो, असा विचार करून इनामदारांनीं एक आणा लखूच्या झोंपडीकडे फेंकला.

दुसऱ्या दिवशीं लखूची बायको केर काढीत असतां तिला तो सांपडला. तो नवऱ्याला देत ती म्हणाली–"एक आण्याचें भांडवल मिळालें तरी पुरे असें म्हणाला होता ना? हा पहा आणा, देवानेंच दिला आहे."

लखू तो आणा घेऊन इनामदाराकडे गेला व म्हणाला–"हा आणा गोठ्यांत मिळाला. तुमचाच असावा. घ्यावा."

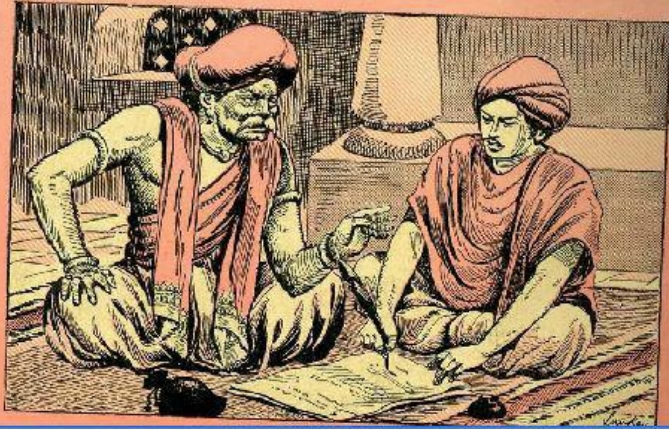

इनामदारानें तो आणा घेऊन खालून वरून नीट पाहिला व म्हणाला—"हा आणा माझा नाहीं. तुला मिळाला आहे. ठेवून घे. याचा कधीं उपयोग होईल."

लखू इनामदारांचा निरोप घेऊन निघून गेला. तो एका सावकाराकडे गेला. तो सावकार लहान लहान रकमा लोकांना उधार देत असे. तो सावकाराला म्हणाला—"हा आणा अगाऊ व्याज म्हणून घ्या व मला एक रुपया कर्ज द्या. संध्याकाळपर्यंत आपला रुपया परत करतों."

त्याच्याकडून एक रुपया घेऊन लखू त्याच्याहून मोठ्या सावकाराकडे गेला. त्याला एक रुपया व्याजाचा म्हणून देऊन त्याच्याकडून दहा रुपये कर्ज मागून घेतले व दुसऱ्या दिवशीं परत करतों म्हणून सांगितलें.

दहा रुपये व्याज म्हणून आणखी एका सावकारानें ठेवून घेतले आणि लखूला शंभर रुपये देऊन त्याच्याकडून कागद लिहून घेतला. तो घेऊन जाऊन लखूनें एका मोठ्या सावकाराकडे नेऊन दिले व त्या व्याजावर एक हजार रुपये मागून घेतले. दहा दिवसांत गहूं विकल्याबरोबर परत करण्याचें वचन पण दिलें. अशा तऱ्हेनें त्यानें चातुर्यानें एक हजार रुपयांचें भांडवल उभें केलें.

सावकारानें लखूचें नांव गांव त्याच्या ओळखीच्या इनामदाराचें नांव वगैरे सर्व लिहून घेतलें व त्याला एक हजार रुपये दिले. त्याच दिवशीं त्यानें शंभर रुपयांचें, दहा रुपयांचें व एका रुपयाचें कर्ज फेडलें. घरीं गेल्यावर तो बायकोला म्हणाला—"पाहिलेंस एक आण्याच्या भांडवलावर किती रुपये घेऊन आलों आहे ते." असें सांगून त्यानें तिला उरलेले रुपये दाखविले व त्यानें काय काय केलें हें थोडक्यांत सांगितलें.

"ही काय मिळकत झाली? हें तर कर्ज आहे?" बायको म्हणाली.

"हें आहे भांडवल. या भांडवलावर आतां मी व्यापार करणार आहें व पैसे मिळवणार आहें." लखू म्हणाला.

सकाळीं उजाडल्यावर तो उठला व चार कोस दूर असलेल्या एका गांवीं गेला. त्या गांवांत ज्वारी उत्तम पिकत असे. पीक पण तयार होतें कापणीला. लखू शेतकऱ्यांना बोलावून म्हणाला—"ह्या वर्षी तुमचें उभें पीक मी विकत घेतों. तुम्हांला अगाऊ थोडे फार पैसे देऊन ठेवतों. या वर्षी ज्वारी विकायची झाली तर प्रथम मी मला नाहींतर मी सांगेन त्याला द्यावी लागेल.

त्यानें प्रत्येकाला वीस, पंचवीस रुपये प्रमाणें पैसे वांटले व त्यांच्याकडून लिहून घेतलें. त्यानें ज्वारीची किंमत बाजारांत जी असेल ती द्यायचें कबूल केलें.

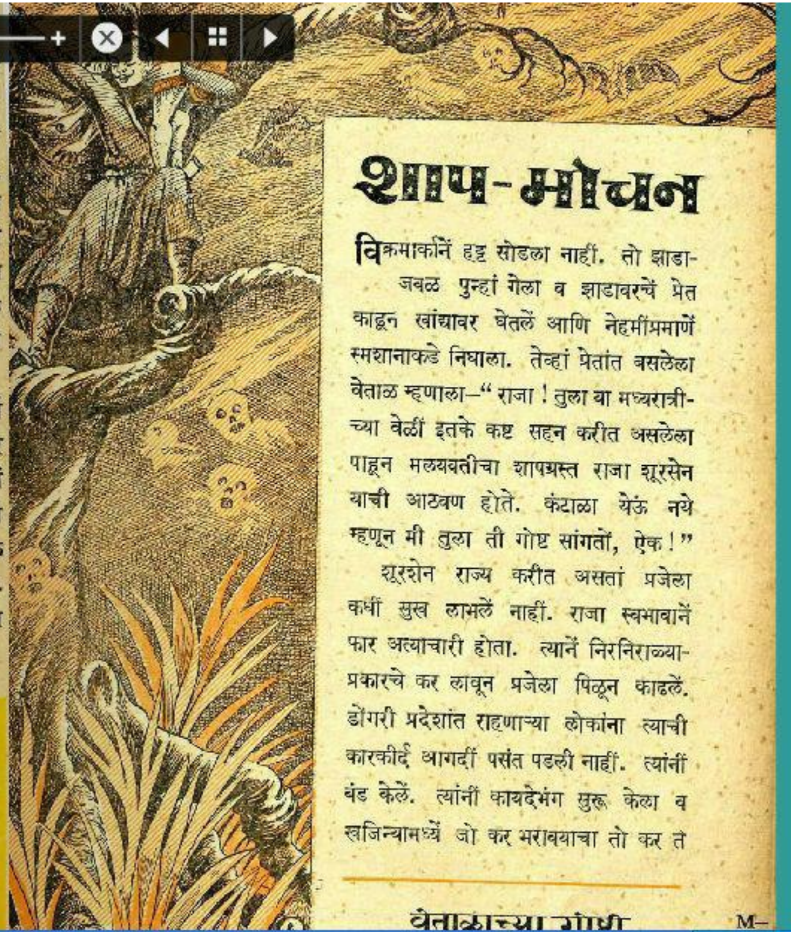
लखू शेतकऱ्यांना भेटून आल्यावर दोन तीन दिवसांनीं दुसरे व्यापारी त्या गांवीं गेले. परंतु गांवच्या सर्व पिकाची खरेदी कोणी दुसरा करून गेला आहे, हें ऐकून त्यांना आश्चर्य वाटलें. कारण त्या गांवच्या पिकावर प्रत्येकाला पुष्कळ फायदा मिळत असे.

चवकशी करतां व्यापाऱ्यांना कळलें कीं अमुक गांवचा लखूशेट नांवाचा कोणी व्यापारी अगाऊ पैसे देऊन गेला आहे. ते त्याचा शोध काढीत लखूच्या घरीं आले. ते म्हणाले—"बाबा, तूंच सर्व पीक विकत घेतलेंस आतां आमचीं पोटें कशीं भरायचीं ? व्यापार आमचा वडिलार्जित धंदा आहे. तूं नवीन आहेस. म्हणून कांहीं पीक आमच्या वांट्याला पण येऊं दे." व्यापाऱ्यांनी विनवणी केली.

"मी काय सर्व ज्वारी विकत घेऊन घरीं का ठेवणार आहें ? मी तरी तें विकणारच. बाजारांत जाऊन विकण्याऐवजीं तुम्हांलाच देईन. ज्या किमतीवर माल विकत घेतां त्या किमतीवर कांहीं विकत नाहीं. तुम्हीच विचार करून जी रास्त किंमत असेल ती देऊन ज्वारी घेऊन जा." लखुजी म्हणाला.

व्यापाऱ्यांनीं आपसांत सल्ला करून सर्व ज्वारी विकत घेतली. त्यांत लखुजीला हजार दोन हजारांचा फायदा झाला. लखुजीनें आपलें कर्ज फेडलें व एक हजार रुपयांची दोन तीन एकर जमीन खरेदी केली. एक घर बांधून सकुटुंब त्यांत राहूं लागला. इनामदारानें लखुजीची कर्तबगारी पाहून त्याला आदरपूर्वक निरोप दिला.

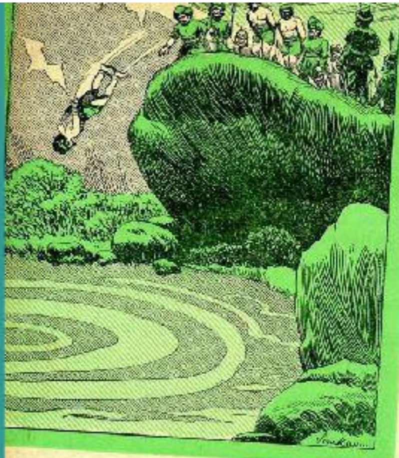

शाप-मोचन

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं. तो झाडाजवळ पुन्हां गेला व झाडावरचें प्रेत काढून खांद्यावर घेतलें आणि नेहमींप्रमाणें स्मशानाकडे निघाला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ म्हणाला—" राजा ! तुला या मध्यरात्रीच्या वेळीं इतके कष्ट सहन करीत असलेला पाहून मलयवतीचा शापग्रस्त राजा शूरसेन याची आठवण होते. कंटाळा येऊं नये म्हणून मी तुला ती गोष्ट सांगतों, ऐक ! "

शूरसेन राज्य करीत असतां प्रजेला कधीं सुख लाभलें नाहीं. राजा स्वभावानें फार अत्याचारी होता. त्यानें निरनिराळ्या-प्रकारचे कर लावून प्रजेला पिळून काढलें. डोंगरी प्रदेशांत राहणाऱ्या लोकांना त्याची कारकीर्द आगदीं पसंत पडली नाहीं. त्यांनीं बंड केलें. त्यांनीं कायदेभंग सुरू केला व खजिन्यामध्यें जो कर भरावयाचा तो कर त

प्रजेकडून स्वतः वसूल करून घेऊं लागले. राजानें त्यांचें पारिपत्य करण्यासाठीं आपलें सैन्य पाठविलें. पण तें सैन्य बंडखोरांनाच सामील झालें. साधारण प्रजेच्या मनांत देखील बंडखोरांबद्दल सहानुभूति उत्पन्न होऊं लागली.

शूरसेन राजानें बंडखोरांची वाढती शक्ती पाहून चातुर्यानें काम करायचें ठरविलें. त्यानें बंडखोरांकडे आपले दूत पाठवून त्यांना भेटावयास बोलाविलें. बंडखोरांनीं कांहीं अटीवर राजाशीं संधी करण्याचें कबूल केलें. राजानें बंडखोरांच्या पुढाऱ्यांना एका सरोवराच्या काठीं बोलाविलें व ते आल्यावर विश्वासघात करून त्यांच्या मुसक्या बांधल्या व त्यांना त्या सरोवरांत ढकलून त्यांचा वध करविला. त्यानंतर त्यानें प्रजेचा फार छळ केला व कालक्रमानें तो वारला.

परंतु मेल्यानंतर त्याचा आत्मा त्या सरोवराच्या डोंगराळ प्रदेशांत कैदी होऊन गेला. यमदूतांनीं राजाला त्या डोंगराच्या एका गुहेंत आणून ठेवलें व गुहेचें दार बंद करून घेतलें. त्यांनीं त्याला एक मांजर दिलें. त्या मांजराची राखण करणें हीच एक करमणूक त्याला राहून गेली.

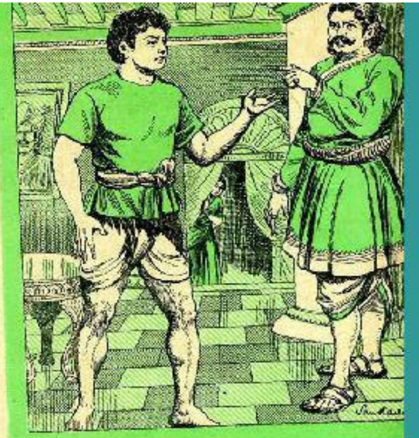
त्या घरांत यम दूतांनीं सोन्याचा सांठा करून ठेवला आणि राजाच्या कमरेला एक तलवार आणून बांधली.

नंतर यमदूत त्याला म्हणाले—“ हें मांजर, हें सोनें व ही तलवार जोंपर्यंत तूं सोडणार नाहींस तोंपर्यंत तुला हा बंदीवास भोगाव लागेल. तुला कोठें जातां येणार नाहीं व या वस्तू सोडतां येणार नाहींत. कोणा साहसी माणसानें येऊन तुला या वस्तूंपासून सोडविलें तर तूं सुटशील. तोंपर्यंत येथेंच पडून खितपत रहा.” असें सांगून यमदूत अदृश्य झाले.

राजाला ही शिक्षा कांहीं दिवस शिक्षा वाटली नाहीं. परंतु हळूहळू त्याला एकटेपणा नकोसा वाटूं लागला. ज्यानें राज्य केलें त्याला स्वतःचीं कामें स्वतःच करावी लागत. अधिकार करायची संवय झाली होती, पण अधिकार कोणावर गाजवणार? म्हणून हा एकांत त्याला शिक्षेसारखा भासूं लागला. वर्षामागून वर्षें व शतकामागून शतकें गेलीं व त्या राजाची गोष्ट मात्र राहून गेली होती. ओळखीचा कोणी मनुष्य त्याला चारशें वर्षांत भेटला नाहीं. राजाचें भूत लोकांना त्या डोंगरांत दिसे. भुताचा डोंगर हेंच नांव त्या डोंगराला व भुताचें तळें हें नांव त्या सरोवराला पडलें. त्या बाजूला कोणी येत जात नसे. कोणी अजाण माणूस आलाच तर भुताला पाहून किंवा त्याचा आवाज ऐकून दूर पळून जात असे.

शूरसेनाला मुक्ति कशी मिळणार? मलयवती नगर देखील ओसाड पडलें.

त्या डोंगराशेजारीं एक खेडें होतें. त्या गांवांत एक जहागीरदार रहात असे. त्याच्या घरीं गोपू नांवाचा एक नोकर काम करीत असे. जहागीरदाराला वत्सला नांवाची एक मुलगी होती. जहागीरदार स्वभावानें एक अत्यंत गर्विष्ठ मनुष्य होता. म्हणून त्याच्याकडे कोणी येत जात नसे. वत्सलेला एकटेपणा

वाटे. परंतु गोपूबरोबर गप्पा मारण्यांत तिचा वेळ निघून जाई. गप्पा गोष्टींचें रूपांतर हळूहळू प्रेमांत झालें. गोपूनें वत्सलेला विचारलें—“ आपलें लग्न झालें तर तुला आपल्या बाबांचें घर सोडून रहावें लागेल.”

“ पण बाबा रागावले तर काय करायाचें?” वत्सलेनें विचारलें.

गोपूनें विचार केला कीं, मालकालाच विचारून पहावें. रागावतील थोडेसे. वत्सलेसाठीं एवढें केलेंच पाहिजे. थोडेंसें धाडस करून त्यानें जहागीरदाराला विचारलेंच. तें ऐकून जहागीरदाराला राग आला.

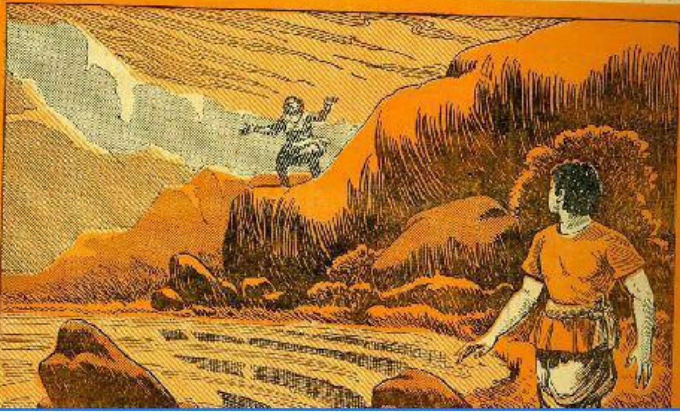

म्हणाला—" तूं लग्न करणार माझ्या मुलीशीं ? मूर्खा ! माझ्या डोळ्यासमोरून चालता हो नाहींतर तुझी बत्तीशीच पाडीन. पायाची वहाण पायांतच बरी ! मी कोण आणि तूं कोण ? माझ्या मुलीशीं लग्न करायला तुझी ऐपत काय ? तिच्या वजनाचें सोनें आणून देईल त्याला मिळेल माझी मुलगी !"

वत्सलेशीं लग्नाची गोष्ट तर दूरच, त्याची नोकरी सुद्धां गेली. त्याला कित्येक दिवस काम मिळालें नाहीं. उपासमार होऊं लागली. निराश होऊन तो एकदां भुताच्या तळ्याकडे गेला. तितक्यांत त्याला कोणी तरी बोलावीत असल्याचा भास झाला. त्यानें वळून पाहिलें. तर एक विचित्र मनुष्याकृति त्याला दिसली. त्यानें भुताच्या डोंगराची गोष्ट ऐकली होती. त्यानें त्या आकृतीला विचारलें—" कोण तुम्ही ? माझ्याशीं काय काम आहे ?"

"मी शूरसेन राजा आहें ! तूं थोडेंसें साहस करून मला मुक्त केलेंस तर तुला पाहिजे तितकें सोनें मिळेल. आपल्या पापकर्माचें फळ म्हणून मला शाप मिळाला. चारशें वर्षं तें भोगीत आलों आहें. माझ्यावर दया कर आणि मला यांतून मुक्त कर !" शूरसेन महाराजांचें भूत म्हणालें.

"ठीक आहे, मी येतों आज रात्रीं !" गोपू निश्चय करून म्हणाला. त्या दिवशीं रात्रीं गोपू डोंगराजवळ गेला तेव्हां तें भूत त्याची वाट पहात उभें होतें. गोपू आल्यावर तें त्याला म्हणालें—" तू भिऊं नकोस ! थोडेंसें साहस दाखविलेंस तरी तुला यश मिळेल. पण मध्येंच तुझ्या मनानें कच खाल्ली तर मात्र तुला निराश व्हावें लागेल व मुक्ति मिळणार नाहीं. तूं धैर्य दाखविलेंस तर मला शापमुक्त केल्याचा पुण्यलाभ होईल व तुला अलोट सोनें मिळेल."

"तुम्ही सांगाल तें करायला मी तयार आहें. मला कोणाचें भय किंवा भीति नाहीं." गोपू म्हणाला.

शूरसेनानें गोपूच्या हाताचा स्पर्श केल्याबरोबर दोघे डोंगराखालच्या एका विचित्र तळघरांत पोंचले. त्या घराला दरवाजे, खिडक्या वगैरे कांहीं एक नव्हतें. घरभर तलवारी, भाले, धनुष्यबाण होते. एका बाजूला एक मोठें पिंप मोहरांनीं भरलेलें होतें.

गोपाळ तें सर्व दृश्य पहात उभा होता. तेवढ्यांत एक मांजर वाघासारखें डरकाळ्या फोडीत तेथें येऊन उभें राहिलें. हळूहळू तें

मोठें होऊं लागलें. त्याला पाहून पाहणाऱ्याला भीतिच वाटायची.

"ही माझी भाटी आहे. हिला उचलून पहिल्यानें त्या तळ्यांत नेऊन टाक. ती डर-काळ्या फोडील, चावेल, ओरबाडील. पण तूं न भितां, न कचरतां तोंडांतून एक शब्द देखील न काढतां तिला नेऊन तळ्यांत टाक. जर का तूं भ्यालास अन् ओरडलास तर मला मुक्ति मिळायची तर दूरच, तुला देखील मिळणार नाहीं. शूरसेन म्हणाला.

गोपू कांहीं एक बोलला नाहीं कीं भ्याला नाहीं. त्यानें चटकन त्या भाटीला उचललें.

शूरसेनानें गोपूच्या अंगाला स्पर्श केल्या-बरोबर त्या गुहेची दगडी भिंत दुभंगली व गोपूला बाहेर जायला दरवाजा दिसला. तो झपाझप पावलें टाकीत त्या तळ्यापर्यंत आला आणि काठावर उभा राहून त्यानें त्या भाटीला पाण्यांत टाकलें. ती भाटी गोपूला चावली आणि जोरजोरानें त्याचे दोन्ही हात ओरबाडून काढले. पण त्यानें कळ चेपून धरली व तोंडावाटे थोडा देखील आवाज येऊं दिला नाहीं.

त्यानें तळ्यांत जाऊन हात धुतले. पण तळ्यांत हात घातल्याबरोबर जें पाणी थंडगार होतें ते उकळूं लागलें. वाफेनें त्याचें तोंड व हात भाजले. पण त्यानें तें सर्व सहन केलें व ज्या वाटेनें तो आला होता त्या वाटेनें परत शूरसेन महाराजांजवळ आला.

"शाबास, तूं खरोखरच शूर आहेस. मला खास मुक्ति मिळणार व तुला आपल्या प्रयत्नांत यश मिळणार. आतां माझ्या कमरेला ही जी तलवार आहे ती सोडून टाक. या खेपेस देखील होतील ते कष्ट सहन करावे लागतील." राजानें बजावून सांगितलें.

गोपूला त्यांत कांहीं विशेषसें वाटलें नाहीं. तो शूरसेन महाराजांजवळ गेला व त्यांच्या कमरेची तलवार सोडण्यासाठीं दोरीला हात लावला मात्र, त्याबरोबर शूरसेन महाराज राक्षसासारखे मोठे झाले व गोपू त्याच्या गुढग्या एवढा दिसूं लागला. पण तो भ्याला नाहीं कीं त्याचा धीर खचला नाहीं. त्यानें तलवार ज्या दोरीला बांधली होती ती पायाच्या बोटांवर उभें राहून सोडली. पण ती तलवार एकदम जमिनीवर पडून त्याच्या पायावर पडली. दोन्ही पाय रक्तबंबाळ झाले. तरी ती कळसुद्धां त्यानें सोसून घेतली.

"बाळ तूं मला चारशें वर्षांच्या या कैदेंतून मुक्त केलें आहेस. हें पिंप भरून जें सोनें आहे तें सर्व तुझें. आतां मी जातों. या सर्वांचा मालक तूंच." शूरसेन म्हणाला व एकदम अदृश्य झाला.

गोपूनें, त्याला उचलून नेतां आलें तितकें सोनें उचलून घेतलें. तें सोनें त्याला मिळालें नसतें तर कदाचित तें सारें स्वप्न ठरलें असतें. गोपूनें दोन तीन खेपा करून सर्व सोनें नेऊन जहागीरदारांच्या दारांत नेऊन टाकलें व म्हणाला–"करा वजन आपल्या मुलीचें."

तुम्ही मागितलें होतें त्याच्या दहावीस पट हें सोनें आहे. आतां तुम्हांला आपल्या

मुलीशीं माझें लग्न करून द्यायला हरकत नसेल. जहागीरदार तर थक्कच झाला. त्यानें आपल्या मुलीचें लग्न गोपूशीं करून दिलें.

वेताळानें येथवर गोष्ट सांगून विचारलें—"राजा! मला हें कळत नाहीं कीं जिवाला धोका आहे हें माहीत असून सुद्धां गोपूनें त्या संकटांत डोळे मिटून उडी कशी काय घेतली? सोन्याच्या लोभानें कीं वत्सलेशीं विवाह व्हावा म्हणून? किंवा आतां वत्सलेशीं लग्न तर होणारच नाहीं. मग जगून तरी काय उपयोग असा विचार करून त्यानें स्वतः होऊन आत्महत्त्येच्या भावनेनें उडी घेतली किंवा शापग्रस्त म्हाताऱ्या शूरसेन महाराजांवर त्याला दया आली म्हणून? या प्रश्नांचीं उत्तरें माहीत असून तूं दिली नाहींस तर त्याचा परिणाम काय होईल हें मी तुला निराळें सांगण्याची गरज नाहीं डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर आदळतील, हें तुला माहीतच आहे."

विक्रमार्क म्हणाला—"गोपू स्वभावाचा भित्रा असता तर धनलोभामुळें, किंवा आपल्या प्रेमिकेच्या प्रेमामुळें किंवा शूरसेन महाराजांवर उत्पन्न झालेल्या दयेमुळं तो साहसी शूर झाला नसता. तो जात्याच शूर व साहसी होता. म्हणूनच त्यानें स्वतः होऊन आपल्या मालकाला त्याच्या मुलीवर त्याचें प्रेम बसल्याचें उघड उघड सांगितलें व तिच्याशीं लग्न करण्याची इच्छा असल्याचें पण सांगायला त्यानें मागें पुढें पाहिलें नाहीं. अर्थातच त्याच्या साहसीपणास बाहेरची प्रेरणा कारण नसून त्याच्या स्वभावांतला तेजस्वीपणाच कारण झाला."

अशा प्रकारें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेताबरोबर अदृश्य झाला व झाडावर जाऊन बसला.

भीमू भीमराव झाला

भीमू आजीच्या गांवीं जात होता. वाटेंत एक जंगल होतें. तेथें झाडाला एक सुंदर घोडा बांधलेला पाहून भीमूला वाटलें, हा घोडा आपल्याला मिळाला तर किती गंमत होईल? भीमू घोड्याच्या सौंदर्याचें कौतुक करीत जवळ उभा होता.

मागें त्यानें घोड्यावरच्या स्वारीचें स्वप्न पाहिलें होतें व ऐकलें होतें कीं घोड्याची किंमत पांचशें रुपये आहे. चोरांना धरून दिल्याबद्दल त्याला पांचशें रुपये बक्षिस मिळाले होते. घोडा विकत घेण्याचें ठरविलें.

इतक्यांत झाडींतून एक मनुष्य धांवत आला. त्यानें भीमूला दरडावून विचारलें—"काय रे? कोण तूं? असा घोड्याकडे टक लावून काय पहात आहेस?"

"तूं हा घोडा विकलास तर मी विकत घेणार आहें!" भीमू म्हणाला.

त्यानें थोडा वेळ विचार करून विचारलें—"काय किंमत देशील?"

"तुला काय वाटतें, मी फुकटांत घोडा मागितला, होय? मला घोड्याची किंमत कळत नाहीं वाटलें वाटतें तुला. पांचशें रुपये! घे हे!" असें सांगून भीमूनें त्याला पैशाची पिशवी दिली.

त्या मनुष्यानें ती पिशवी घेतली व म्हणाला—"घेऊन जा पाहिजेतर घोडा! माझी ना नाहीं."

खरें पाहिलें तर तो घोडा त्याचा नव्हताच. कोणा जहागीरदाराचा होता. त्या जहागीरदाराला लतिका नांवाची एक सुंदर मुलगी होती. तिला स्वतः घोड्यावर उत्तम स्वारी करतां येत होती.

तिच्या बापानें तिचें स्वयंवर रचलें तेव्हां ही अट घातली कीं जो कोणी या घोड्यावर

स्वारी करूं शकेल त्यालाच मी आपली मुलगी देईन. त्या घोड्यावर स्वारी करणें म्हणजे थट्टा नव्हती. कित्येकांनीं घोड्यावर बसण्याचा प्रयत्न केला. पण एकालाहि यश मिळालें नाहीं व सर्वांची मान खालीं झाली.

अपमानित तरुणांपैकीं एकानें तो घोडा चोरून नेला. त्यानें रानांत एका झाडाला त्या घोड्याला बांधून ठेवलें आणि राखण करायला एक नोकर नेमला. त्या मनुष्यानें आतां हा फुकटांत मिळालेला घोडा भीमूला विकला. भीमूनें पन्नास रुपये दिले असते तरी त्या माणसानें तो घोडा त्याला दिला असता; पण भीमूला त्याची कल्पना नव्हती. त्याच्या डोक्यांत घोड्याची किंमत पांचशें रुपये असते ही गोष्ट घर करून बसली होती. जी गोष्ट एकदां त्याच्या डोक्यांत शिरत होती ती तेथें कायमचें घर करून बसे.

घोड्याच्या राखणदारानें विचारलें—"तुला घोड्यावर बसतां येतें का? कधीं बसला आहेस का घोड्यावर?"

"मी कधीं घोड्यावर बसलों नाहीं. पण त्यांत काय मोठेंसें?" भीमूनें उत्तर देत ऐटींत विचारलें.

"पहिल्यानें घोड्यावर बस. मग सोडतों घोडा!" राखणदार म्हणाला.

भीमू घोड्यावर बसल्यानंतर राखणदारानें घोड्याची दोरी सोडली. घोडा भरधांव पळूं लागला.

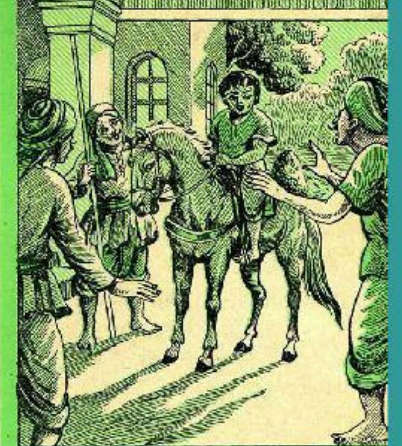
भीमूच्या अंगांत बळ पुष्कळ होतें. म्हणून त्यानें लगाम घट्ट धरला होता आणि दोन्हीं मांड्यांनीं घोड्याला घट्ट धरून ठेवलें होतें. म्हणून तो जमिनीवर आदळला नाहीं.

भीमू घोड्यावरून खालीं पडला नाहीं हें खरें, परंतु घोडा त्याच्या ताब्यांत नव्हता. घोडा नेईल तिकडे त्याला जावें लागत होतें. तो घोडा कोठें चालला आहे हें त्याला माहीत नव्हतें. तो निघाला होता आजीकडे. पण या घोड्याच्या नादीं लागला व घोडा नेईल तिकडे त्याला जावें लागलें. त्यानें निरुपायानें सर्व घोड्याच्या मर्जीवर सोडून दिलें.

घोडा सरळ येऊन जहागीरदाराच्या घरासमोर उभा राहिला. जहागीरदाराचे नोकर चकित होऊन घोड्याकडे पाहूं लागले. मोठ्यानें ओरडून म्हणाले—"चोरी गेलेला घोडा परत घरीं आला." असें म्हणत सर्व भीमूच्या चारी बाजूला घोळका करून उभे राहाले.

भीमू त्यांना दटावून विचारूं लागला—"चोरी? बरेंवा! मी पांचशें रुपये रोख देऊन घोडा विकत घेतला आहे. तसें माझें नुकसान झालें नाहीं म्हणा. खूप पळतो आहे, शर्यतींतल्या घोड्यासारखा."

नोकर भीमूला घेऊन जहागीरदाराकडे गेले. भीमू एवढेंच म्हणाला—"चोरांना पकडून दिलें म्हणून मला राजानें पांचशें रुपये बक्षिस दिले. ते रुपये देऊन मी हा घोडा जंगलांत विकत घेतला. त्याच्यावर बसून मी आलों आहें."

लतिकेला घोडा परत आल्याचें कळलें व त्यावर बसून एक तरुण आल्याचें देखील कळलें. अशा बहाद्दराशीं लग्न करण्यासाठीं ती किती दिवसांपासून वाट पहात होती. तरी जहागीरदारानें भीमूला सर्व विचारायचें तें विचारून नंतर हें देखील विचारलें—"माझ्या मुलीशीं लग्न करायला तूं तयार आहेस का?"

"लग्न म्हणतां! माझ्या आजीला किती आनंद होईल? तिला वाटतें आहे कीं तिच्या नातवाचें लग्न होतें आहे कीं नाहीं?" भीमू म्हणाला.

"समज, मी आपल्या मुलीशीं तुझें लग्न करून दिलें तर तूं काय देशील?" जहागीरदारानें भीमूला विचारलें.

"माझ्या आजीनें हंडा भरून सोनें पुरून ठेवलें आहे. तें सर्व मी तुम्हांला देईन!" भीमू म्हणाला.

जहागीरदारानें विचार केला हंडाभर सोनें ज्याच्या आजीनें पुरून ठेवलें आहे. तो सामान्य मनुष्य असणें शक्य नाहीं चांगला श्रीमंत असला पाहिजे. म्हणून त्यानें भीमूला आपला जावई करून घ्यायचें ठरवून मुहूर्त पण ठरविला. आजीला व तिचें हंडाभर सोनें आणायला त्यानें आपले नोकर व डोली पाठविली.

ज्याला ती मूर्ख व खुळा म्हणत होती तो एका मोठ्या जहागीरदाराचा जावई होणार आहे हें ऐकून आजीला आश्चर्यच वाटलें. लग्न होईपर्यंत तोंड उघडायचें नाहीं असा विचार करून ती जहागीरदाराकडे लग्नाला आली. लग्न होईपर्यंत ती भीमूच्या मूर्खपणाविषयीं एक शब्ददेखील बोलली नाहीं. पण लग्न झाल्यावर मात्र आपल्या नातसुनेला म्हणाली—"संभाळ ग बाई आपल्या नवऱ्याला. वेडा म्हणजे अगदीं वेडा आहे. मी आजपर्यंत त्याला कसें बसें लहानाचें मोठें केलें. पुढें तो तुझ्या हातीं आहे. तो मूर्ख असला तरी सरळ मनाचा आहे. त्याला लोकांनीं फसवून लुबाडलें तरी, तो नाहीं कोणाला फंसवणार.

लतिका हुशार होती. आजी जें कांहीं म्हणाली तें तिला सर्व कळलें. म्हणाली—"तुमच्या नातवाची जबाबदारी माझ्यावर. मी बाबांची एकटीच मुलगी आहे. म्हणून ते तुमच्या नातवाला येथेंच ठेवून घेतील."

आजी भीमरावांना सासुरवाडी एकटा ठेवून घरीं परत निघून गेली.

[पुढल्या महिन्यांत उरलेली गोष्ट]

विद्येचा महिमा

देवगिरी नांवाच्या गांवीं सोमदेव नांवाच्या एका ब्राह्मणाला शंकरदेव व जयदेव अशीं दोन मुलें होतीं. मोठा मुलगा घरची शेती पाही. धाकटा जयदेव विद्याभ्यास करण्याचें ठरवून घर सोडून निघाला. चांगला गुरु मिळावा म्हणून तो गांवोगांव हिंडत होता.

जवळ पैसा नाहीं आणि खायला प्यायला तरी कधीं आहे तर कधीं नाहीं. अशा स्थितींत फिरत फिरत तो एका गांवीं हरिशर्मा नामक एका ब्राह्मणाच्या घरासमोर आला व घेरी येऊन बेशुद्ध होऊन पडला.

हरिशर्मानें त्याला पडतांना पाहिलें व घरांत उचलून घेऊन गेला. तोंडावर पाणी शिंपडून वारा घातल्यावर जयदेवला शुद्धी आली. अंघोळ करून तो पोटभर जेवला. नंतर हरिशर्मानें त्याला तो कोण, कशाला आला वगैरे विचारून घेतलें. त्याची विद्येची भूक ओळखून हरिशर्माला फार आनंद झाला. तो स्वतः फार मोठा पंडित होता. त्यानें जयदेवला आपल्या घरींच ठेवून घेतलें व त्याच्या विद्याभ्यासाची जबाबदारी स्वतःवर घेतली.

जयदेवची कुशाग्रबुद्धि पाहून हरिशर्मा चकित झाला. तीन वर्षांच्या आंत तो सकल विद्येंत पारंगत झाला. नंतर हरिशर्मा जयदेवला निरोप देत म्हणाला—"मुला, जोंपर्यंत तूं भिल्ल जातीच्या राजाकडून चोरी करणें वगैरे विद्या शिकून घेत नाहींस तोंपर्यंत तुझा विद्याभ्यास पुरा झाला नाहीं असें समज." तें ऐकून जयदेवला आश्चर्य वाटलें. पण ज्या गुरूनें तीन वर्षें इतक्या प्रेमानें त्याला शिकविलें तो अहिताची गोष्ट सांगणार नाहीं हें समजून जयदेव भिल्ल राजाकडे गेला.

हरिशर्मानें जयदेवला पाठविलें आहे हें ऐकून भिल्लांच्या राजानें त्याला आपल्याकडे

ठेवून घेतलें. चोरी करणें, चोरांना पकडणें, श्वापदांची हालचाल ओळखणें वगैरे विषेंत जयदेवनें प्राविण्य संपादन केलें.

जयदेव घरीं निघाला. वाटेंत तो एका ब्राह्मणाच्या घरीं पाणी प्यायला थांबला. ब्राह्मणानें त्याला आदरपूर्वक घरांत बोलावून नेलें व त्याला गूळ खायला व पाणी प्यायला दिलें.

सर्व विद्याभ्यास पुरा करून जयदेव घरीं जात आहे हें ऐकून त्या ब्राह्मणानें त्याची परीक्षा घ्यायचें ठरविलें व त्याला दोन प्रश्न विचारले—"तूं येण्यापूर्वी येथें कोण कोण आला? व या घरासमोरून कोणकोण निघून गेले?"

जयदेव उठून बाहेर गेला व थोड्या वेळानें परत येऊन म्हणाला—"मी येण्यापूर्वी येथें चार जण येऊन गेले. ते सैनिक तरी होते नाहींतर राज्याचे अधिकारी तरी होते. ते आपल्या घरीं येऊन पुढें निघून गेले आहेत. त्यांच्याहून आधीं एक जण तुमच्या घरासमोरून गेला आहे. त्याच्या डोक्यावर किंवा खांद्यावर कोळशाचें पोतें होतें. त्यानें चोरी केली होती." जयदेवनें इतकें स्पष्ट वर्णन केलें.

तें ऐकून ब्राह्मण घाबरला. घरासमोरून चोर निघून गेला! घरांत कांहीं टाकलें तर नसेल ना? म्हणाला—" "तूं म्हणतोस तसे राज्याचे चार अधिकारी येऊन गेले खरे? राणीचा एक मणी देवळाजवळ कोठें तरी पडला. मणि हरवल्याची गोष्ट लक्षांत आली तोंपर्यंत तो कोणीतरी उचलून नेला होता. म्हणून राज्याचे अधिकारी राजधानीभर हिंडून प्रत्येक घराची झडती घेत आहेत. आमच्या घराची पण त्यांनीं झडती घेतली. पण चोरीला गेलेला मणी मिळाला नाहीं. तूं म्हणतोस तसा चोर आमच्या घरासमोरून गेला असल्यास त्याला पकडून देण्यास तूं मदत कर. राणी खूष होऊन तुला मोठें बक्षिस देईल."

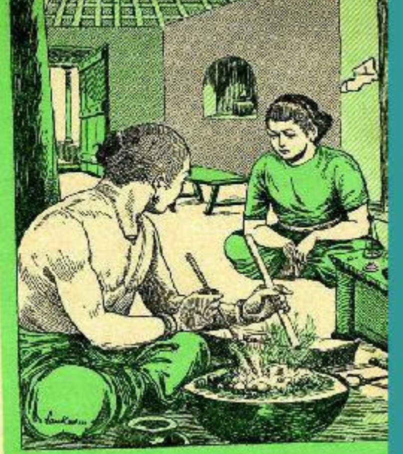
जयदेव थोड्या वेळानें परत येतों असें सांगून रस्त्यानें निरखून पहात एका घरीं गेला. तें घर सोनाराचें होतें. तो घरांत गेला.

त्यानें सोनाराजवळ सोन्याची किंमत विचारली, करणावळ वगैरे किती होते हें विचारलें आणि त्यानें केलेल्या निरनिराळ्या दागिन्यांची किंमत पण विचारून घेतली. नंतर तो परत त्या ब्राह्मणाकडे येऊन म्हणाला—"मी चोरांना पकडवून देववितों. राज्याच्या अधिकाऱ्यांना बोलावून घ्या."

ब्राह्मणानें राज्याच्या अधिकाऱ्यांना कळविलें व जयदेवला विचारलें—"पण तुला कसें कळलें कीं चोर कोण आहे?"

"सैनिक किंवा युद्धकलेंत प्रवीण योद्धे चालतात तर शिस्तीनें चालतात. मी चौघांच्या पावलांच्या खुणावरून ते सैनिक असतील किंवा अधिकारी असतील हें ओळखलें. ते तुमच्या घरीं येऊन पुढें गेले हे देखील त्या खुणावरून मला कळलें." जयदेव निस्संकोच पणें म्हणाला.

"पण चोराला कसें ओळखलेंस?" ब्राह्मणानें विचारलें.

"चोर कधीं सरळ वाटेनें किंवा मधोमध चालत जात नाहीं. आडवाटेनें जातो किंवा रस्त्याच्या बाजूनें चालतो. त्या चोराच्या डोक्यावर कोळशाचें पोतें होतें. तो तें ओझें जागोजागीं उतरवून थोडा दम घेत जात होता. प्रत्येक वेळीं दोन तीन कोळसे खालीं पडत होते."

थोडा वेळ थांबून व थोडा विचार करून जयदेव पुढें म्हणाला—"त्याच्या पावलांच्या खुणांवरून हें देखील कळतें कीं तो मधून मधून मागें वळून पहात होता. कोणीतरी पाठीमागून त्याचा पाठलाग करीत आहे ही

शंका पदोपदीं त्याला वाटत असावी. त्याच्या पावलांच्या खुणा अधिकाऱ्यांच्या पावलांच्या खुणापेक्षां थोड्या अस्पष्ट झाल्या आहेत. त्यावरून तो त्यांच्या आधीं इकडून गेल्याचें कळतें. या अवधींत दुसरी चोरी झाल्याचें ऐकिवांत नाहीं. यावरून मणी चोरी करणारा चोर हाच असला पाहिजे असें माझें अनुमान आहे.''

दोघे बोलत असतां अधिकारी येऊन पोंचले. जयदेव त्यांना सोनाराच्या घरीं घेऊन गेला. त्यांनीं त्या घराची झडती पहिल्यानें घेतली होती. पण त्यांनीं फक्त कपाट, पेटी वगैरे मुख्य मुख्य जागाच तपासून पाहिल्या होत्या.

सोनार कांहीं लपवावयाचें झालें तर तें कोठें तरी लाकडाच्या किंवा भिंतीच्या सांधींत ठेवतात, हें जयदेवला माहीत होतें. त्यानें राणीचा मणी अशाच एका सांधींतून हुडकून काढून दिला. सर्वांना आश्चर्य वाटलें.

सोनारानें आपला अपराध स्वीकार केला. कारण, त्याच्या घरांतूनच मणी निघाल्यावर त्याला सुटका मिळणें शक्यच नव्हतें. त्यानें कबूल केलें कीं मणी खालीं पडला त्या वेळींच त्यानें तो पाहिला व उचलून घरीं आणून ठेवून दिला. कोणाला त्याच्यावर संशय वाटूं नये म्हणून त्यानें कोळशाचें एक पोतें विकत घेतलें व जणुं कांहीं तेथूनच तो घरीं आला हें त्याला दाखवावयाचें होतें.

राजानें खूष होऊन जयदेवाला मोठें बक्षिस दिलें व त्यानें सर्व विद्या संपादन करून राज्याला उपयोगी पडेल अशा विद्येंत प्राविण्य मिळविलें आहे हें पाहून त्याला आपल्या पदरीं नोकरी दिली.

हरिशर्माला हें सर्व कळलें तेव्हां त्याला फार आनंद झाला. सोमदेव आपल्या मुलाकडेच येऊन राहूं लागला.

अयोध्याकांड

त्या दिवशीं रात्रीं भारद्वाज ऋषींनीं राम, लक्ष्मण व सीता यांस प्राचीन काळांत होऊन गेलेल्या ऋषी मुनींच्या गोष्टी सांगितल्या. त्यानंतर सीता राम झोपीं गेले.

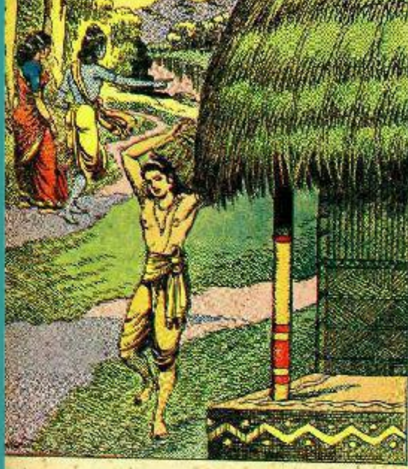
दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं भारद्वाज ऋषी निरोप द्यायला म्हणून रामाबरोबर आश्रमाबाहेर आले व चित्रकूट जाण्याचा मार्ग त्यांनीं छान समजावून सांगितला.

सीता, राम व लक्ष्मण भारद्वाज ऋषींना नमस्कार करून यमुना नदीच्या तीरावर आले. तेथें घाटावर बसून लक्ष्मणानें यमुना नदी पार करण्यासाठीं झाडाच्या फांद्या तोडून व त्या वेलींनीं बांधून एक नाव तयार केली. त्यावर सीता रामांस बसण्यासाठीं त्यानें जांभळाचीं कोंवळीं पानें अंथरलीं. त्या जुजबी नावेंत बसून सर्व नदीपार पोंचले.

नाव यमुना नदींत चालू असतां सीतेनें यमुनेला नमस्कार करून सुखरूप परत येण्यासाठीं वर मागितला व परत आल्यावर गोदान करण्याचें वचन दिलें.

वसंत ऋतु होता. प्रकृतीचें रूप फारच प्रेक्षणीय होतें. झाडें रंगी बिरंगीं फुलांनीं शोभिवंत दिसत होतीं. ती शोभा पाहून सीतेच्या मनाला फार आनंद झाला.

लक्ष्मण पुढें वाट दाखवीत चालला होता. सीताफळें दाखवून त्यांचीं नांवें विचारी व तीं घेऊन यायला सांगे. वाटेंत सोयीस्कर अशी जागा पाहून ते झाडाखालीं विश्रांति

घेत ते चित्रकूट पर्वतावर येऊन पोंचले. रामानें लक्ष्मणाला एक पर्णकुटी तयार करण्यास सांगितलें. लक्ष्मणानें त्याप्रमाणें एक कुटी तयार केल्यावर सीता रामांनीं गृहदेवतेची पूजा करून पर्णकुटींत प्रवेश केला.

पर्णकुटीपासून जवळच माल्यवती नदी होती. तेथें ते रोज स्नानाला जात. चित्रकूट वनाची शोभा पहात सीताराम आनंदानें राहूं लागले. लक्ष्मण नित्य त्यांच्या सेवेस हजर राही. त्यानें त्यांना कोणत्याहि वस्तूची उणीव भासूं नये याची काळजी बाळगली.

तिकडे शृंगवेरपुरीं गुह व सुमंत्र, गंगा काठावर उभे राहून सीताराम दृष्टीआड होईपर्यंत त्यांच्याकडे टक लावून पहात उभे राहाले. नंतर गुह सुमंत्राला आपल्या घरीं बोलावून घेऊन गेला.

रामाचा विचार कदाचित बदलेल व त्याला बरोबर घेऊन जातां येईल असा विचार करून सुमंत्र गुह निषादाच्या घरीं दोन तीन दिवस राहिला. परंतु राम परत न आल्यामुळें निराश होऊन अयोध्येला निघाला. रामानें अयोध्या सोडल्या नंतर बरोबर पांच दिवसांनीं सुमंत्र परत आला.

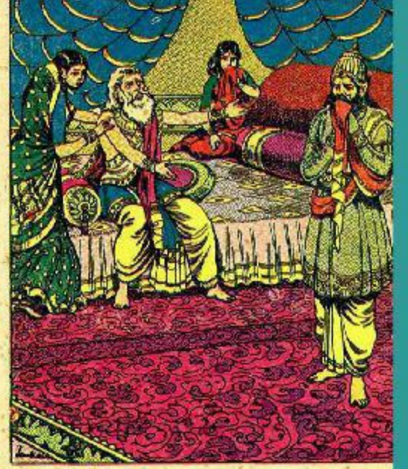
रिकामा रथ पाहून लोक तऱ्हेतऱ्हेचे तर्क करूं लागले. सुमंत्र मान खालीं करून सर्व ऐकत सरळ कौशल्येच्या महालांत आला. तेथें दशरथ अगदीं निराश होऊन बसला होता. सुमंत्रानें राम वनगमनाचें वर्णन थोडक्यांत सांगून किती आग्रह केला तरी राम परतला नाहीं हें देखील सांगितलें.

दशरथाला मूर्च्छा आली. कौशल्या व सुमित्रा दोघींनीं दुःखी पतीला सावध करून बसविलें. कौशल्या म्हणाली—"महाराज, सुमंत्र रामाला वनांत पोंचता करून आला आहे. त्यानें रामाचा निरोप आपल्याला सांगितला. त्याच्याजवळ बोलणार नाहीं का! कैकेयीची भीति वाटते का महाराजांना? ती इकडे आलेली नाहीं." तें ऐकून दशरथ स्वतःला आवरूं शकला नाहीं. त्याच्याबरोबर अन्तःपुरांतील सर्व स्त्रिया रडूं लागल्या.

"माझ्या आज्ञेचें किती महत्त्व आहे हें मला देखील कळत नाहीं. सुमंत्रा, तूं जाऊन रामाला परत बोलावून घेऊन ये. नाहींतर मला रामाजवळ पोंचता कर." दशरथ म्हणाला.

कौशल्येनें रामाजवळ घेऊन जायला सुमंत्राला सांगितलें. सुमंत्रानें कौशल्येला धीर देत म्हटलें—"महाराणी! महाराज दुःखी आहेत. त्यांना धीर देणें आपलें कर्त्तव्य आहे. आपणच धीर सोडलांत तर या प्रसंगीं कोण काय करूं शकणार?" राम लक्ष्मणांना रानांत कष्ट होणार नाहीं असेंहि सांगितलें व म्हणाला—"सीतेला रामाशिवाय अयोध्येंत वनगमनाहून जास्त दुःख झालें असतें.

दुसऱ्या दिवशीं दशरथाला त्याच्या तरुण वयांतली एक गोष्ट आठवली. तोंपर्यंत त्याचा कौशल्येशीं विवाह झाला नव्हता. त्याला एका अंध जोडप्यानें शाप दिला होता कीं त्याला पुत्रशोकामुळें मरण येईल. राजानें

ती गोष्ट कौशल्येला सांगितली. दशरथ म्हणाला—

"मी ऐन तारुण्यांत होतों नियमितपणें शिकारीला जात असें. शब्दभेदी बाण मारण्यांत माझा हातखंडा होता. सर्व माझी स्तुती करीत. मी संध्याकाळीं शरयू नदी काठच्या वनांत जाऊन शब्दभेदी बाण मारण्याचा अभ्यास करीत असें. मी युवराज होतों. कोणाची पर्वा नव्हती. रानांतून नदीवर पाणी प्यायला श्वापदें येत. मी कोठें तरी झाडावर लपून बसे व तेथून शिकार करीत असें.

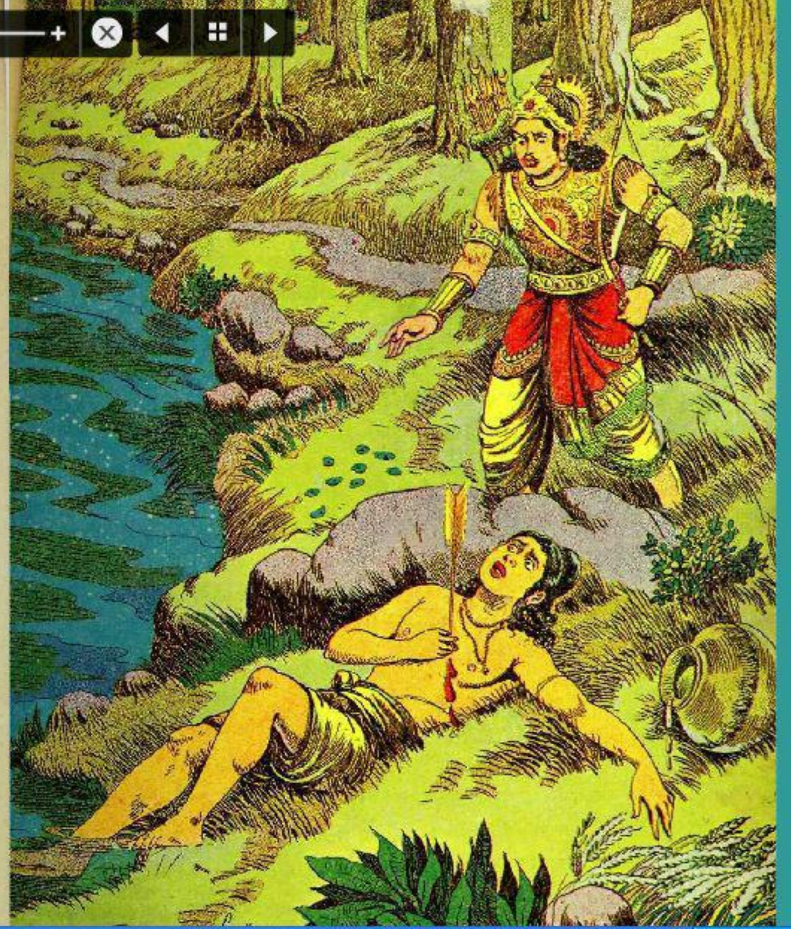

असाच एकदां मी शिकारीला गेलों होतों. पावसाळा होता. दाट काळोख पडला होता. मी श्वापद पाणी प्यायला येईल म्हणून झाडावर चढून वाट पहात बसलों होतों. मला दुरून 'बुड बुड' असा आवाज ऐकूं आला. वाटलें कीं हत्ती पाणी पीत असावा. मी एक शब्दभेदी बाण सोडला आणि आश्चर्य म्हणजे तिकडून कोणी तरी तरुण रागानें ओरडला—"आमच्यासारख्या तपस्वी ब्राह्मणांवर हा बाण कोणी सोडला? मी कोणता असा अपराध केला आहे कीं माझा असा अमानुष वध होत आहे? माझा वध करून माझा जीव घेणाऱ्याला तरी काय मिळणार आहे? एका बाणानें माझे पंचप्राण हरण करणारा तो दुष्ट कोण आहे? आतां माझ्या वृद्ध व अंध माता पित्यांचें कोण रक्षण करणार?"

माझ्या मनांत चरर झालें. मी जवळ जाऊन पाहिलें तेव्हां मला एक मुनि बालक जमिनीवर तडफडत असलेला मला दिसला. अर्धवट भरलेलें पाण्याचें भांडें बाजूला पडलें होतें.

दशरथाला खालीं मान घालून समोर उभा पाहून तो म्हणाला—"हें नीच कार्य तूं कां केलेंस? जा, माझ्या बाबांना जाऊन सांग मी येथें आहें. नाहींतर त्यांना कळणार नाहीं. आणि कळलें तरी त्यांना येथवर येणें शक्य नाहीं. त्यांना तहान लागली होती म्हणून पाणी घेऊन येण्यासाठीं मी आलों होतों आणि मी हतभाग्य हा बाण लागल्यामुळें येथें पडलों आहे. हा माझ्या छातींत बाण बोचत आहे. जाण्यापूर्वी काढून टाक."

बाणाचें टोक त्याच्या छातींत खुपत होतें. त्याचा तो दुःखावेग मला असह्य वाटला. बाण काढून टाकला तर त्याच्या

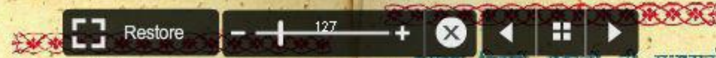

जीव जाणार, न काढावा तर त्याचें ओरडणें असह्य वाटत होतें. मी विचार करीत उभा होतों. पण शेवटीं बाण काढला. त्याबरोबर त्याचें प्राणोत्क्रमण झालें.

त्या मुलानें टाकलेलें मडकें भरून पाणी घेऊन त्यानें सांगितलेल्या वाटेनें मी त्याच्या आईबापाच्याजवळ गेलों.

कोणी येत असल्याची चाहूल ऐकून दोघांना वाटलें कीं मुलगा आला. बाप म्हणाला—" बाळा श्रवणा! बराच वेळ लागला कीं रे तुला पाणी आणायला. लवकर दे पाणी!" "मी आपला श्रवण नाहीं. एक

क्षत्रिय राजकुमार आहें!" भीत भीत मी म्हणालों आणि घडलेली गोष्ट सांगून चुकी-बद्दल माफी मागितली.

दोघे वृद्ध माझा हात धरून त्यांच्या मुलाच्या प्रेतापर्यंत चालत गेले व शोक करूं लागले. वृद्ध ब्राह्मणानें मला शाप दिला कीं तूं निष्कारण माझ्या मुलाचा वध केलास आणि आम्हां दोघांना दुःख सागरांत लोटलेंस. म्हणून तुला देखील पुत्र शोका-मुळेंच मरण येईल.

नंतर थोड्या वेळानें त्या दोघांचें देखील प्राणोत्क्रमण झालें."

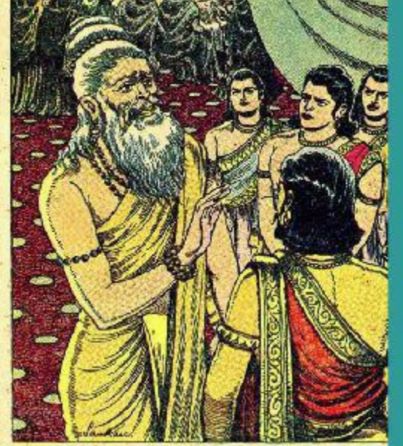
गोष्ट सांगून दशरथ रडूं लागला. तो शाप आठवून तो म्हणाला—" आतां मला सुटका नाहीं. केल्या कर्माचीं फळें भोगावींच लागतात." बोलतां बोलतां त्याचा कंठ दाटून आला. त्याची दृष्टी मंद पडूं लागली व कोण काय बोलत आहे हें ऐकूं येत नासें झालें. "हे राम! हे राम!" चा घोष करीत व कैकेयीला शाप देत मध्य रात्रीच्या सुमारास राजानें प्राण सोडला.

त्या वेळीं अंतःपुरांतील सर्व स्त्रिया झोंपल्या होत्या. सर्व राजधानीपण शांतपणें झोपली होती.

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं ती मृत्युवार्ता शहर भर पसरली व अयोध्या नगरी शोक सागरांत बुडून गेली. सर्व कैकेयीची निंदा करीत होते कीं, तिनें आपल्या हट्टामुळें राज्याचें नुकसान केलें आहे. तिला तरी काय सुख मिळणार आहे!

कांहीं वेळानें वशिष्ठ ऋषी आले. राजाची अन्त्येष्टी करण्यास एकहि मुलगा अयोध्येंत नव्हता. राम-लक्ष्मण वनांत होते व भरत-शत्रुघ्न आजोळीं गेले होते. म्हणून वशिष्ठ मुनींच्या आज्ञेनें राजाचें शरीर तेलांत बुडवून ठेवण्यांत आलें.

नंतर वशिष्ठ मुनींनीं सिद्धार्थ, विजय, जयंत, अशोक व नंदन या विश्वासपात्र दूतांना बोलावून त्यांना भरताला घेऊन यायला पाठविलें. त्यांनीं सर्वांना बजावून सांगितलें कीं तुम्ही भरताला जाऊन एवढेंच सांगा कीं मी बोलाविलें आहे. कारण सांगण्याची आवश्यकता नाहीं. जर त्यांनीं राजाचा कुशल समाचार विचारला तर एवढेंच सांगा कीं कांहीं तरी विशेष कामासाठीं मी बोलाविलें आहे. रामानें वनगमन केलें आहे हें देखील तुम्ही सांगतां कामा नये. राम कोठें आहे हें आम्हांला माहीत नाहीं असें सांगा."

नंतर वशिष्ठ ऋषींनीं भरताकरितां उत्तमोत्तम वस्त्रें उपहार म्हणून दूतांबरोबर पाठविलीं.

दूत निघाले. नद, नदी व पर्वत पार करीत ते यथावेळीं केकय राज्यांत येऊन पोंचले. वशिष्ठ ऋषींनीं दिलेलीं वस्त्रें व भेट देऊन त्यांनीं निरोप सांगितला. त्यांनीं भरताचे मामा केकेयराज यांनापण नमस्कार करून वस्त्रें व उपहार दिले व वशिष्ठ ऋषींनीं सांगितलेला निरोप कळविला. सर्वांना आश्चर्य वाटलें.

भरत आपल्या मामांचा निरोप घेऊन अयोध्येला निघाला. त्याच्या मनांत निर-

निराळ्या प्रकारच्या शंका कुशंका येत होत्या. भरताबरोबर अयोध्येहून जे लोक आले होते ते देखील निघाले.

भरत व शत्रुघ्न दोघांचा रथ बराच पुढें निघून गेला. बाकी लोक पाठीमागून सावकाश येत होते. सात दिवसांच्या प्रवासानंतर सर्व अयोध्येला येऊन पोंचले.

ज्या दिवशीं अयोध्येचे दूत आले त्याच्या आदल्या दिवशीं रात्रीं भरताला स्वप्नं पडत होतीं. अयोध्येंत प्रवेश करीत असतां भरताला त्या स्वप्नांची आठवण झाली. कारण राजधानीवर प्रेतकळा आली होती. सर्व नगर शोभाहीन दिसत होतें.

भरताला तें पाहून आश्चर्य वाटलें. दूत कांहीं बोलत नव्हते. वाटेंत जो कोणी भेटे तोंड फिरवून किंवा खालीं करून निघून जाई. त्याला जास्तच काळजी वाटूं लागली. हें सर्व असें कां ?

तो सरळ दशरथ महाराजांच्या महालाकडे गेला. तेथें महाराज नाहींत हें पाहून भरत आईच्या महालाकडे गेला. त्याला पाहून कैकेयी आनंदानें धांवत आली. भरतानें तिला नमस्कार केला. तिनें मुलाला कैकेय राज व माहेरच्या लोकांचा कुशल समाचार विचारला.

भरतानें सर्व प्रश्नांचें थोडक्यांत उत्तर दिलें आणि विचारलें–" आई, आमचा दादा राम कोठें आहे आणि बाबा कोठें आहेत ? ते आपल्या महालांत दिसले नाहींत. म्हणून मी इकडे आलों. पण ते येथें देखील दिसत नाहींत. विचारलें तर कोणी सांगत नाहीं. कौशल्या मातेकडे आहेत का ?"

कैकेयी म्हणाली–" बाळा ! तुझेवडील आपल्या पितृलोकांत गेले आहेत." असें सांगून कैकेयीनें भरताला दशरथ राजाच्या मृत्यूचा समाचार सांगितला. तें ऐकून भरत बेशुद्ध होऊन पडला.

